

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई – ४००००१
रजि नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१ सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.

०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.

०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.

०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटींचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्ष्मापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ११. आक्टोबर, सन १८८८. अंक १०.

प्रकाशक (एडिटर)

जनार्दन बाळाजी मोडक, बी. ए.

व

काशिनाथ नारायण साने, बी. ए.

हें मासिक पुस्तक

पुणें येथें

ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत छापिलें.

किंमत ८ आणे.

पांच.

सन १८८४ ते १'

रु० आ०

रा० रा० से० ने० ला० लक्ष्मेश्वर.	१३-२		
,, ,, से० पूना ट्रेनिंग कालेज.	४	,,	
,, ,, र० मो० वांकणकर ...	१३-२	,, ,,	
,, ,, से० ने० ला० बेळगांव.	४-६	,, ,, ना० वा०	१७-८
,, ,, त्र्यं० ये० देशपांड्ये ...	८-१२	,, ,, से० ने० ज० ला० कल्याण.	४-६

सन १८८८ ते १८८९ पैकीं.

श्री० रा० रा० दादासाहेब प्रतिनिधी संस्थान औंध ...	१-१४	रा० रा० प० बा० गडबोले ...	४-६
राव० सा० मा० वि० बापट ...	८-४-६	,, ,, अ० सि० देसाई ...	४-६
रा० रा० वि० ब० शाळिग्राम.	४-६	,, ,, से० ने० ला० आगाशी.	२-६
,, ,, गो० ब० सितूत ...	३-६	,, ,, से० ने० ला० केळवेमाहीम	८-१२
,, ,, कृ० ह० चिटणीस ...	२-८	,, ,, त्रिं० गं० खांडेकर. ...	४-६
,, ,, से० ने० ला० मुरुड.	४-६	,, ,, से० ला० रामपूर	२-६
,, ,, व्ही० एम. वाडेकर.	४-६	,, ,, से० ने० ला० अक्कलकोट.	४-६
,, ,, से० ने० ला० लक्ष्मेश्वर.	४-६	,, ,, त्रिं० ये० देशपांडे ...	८-१२
,, ,, से० ने० ला० डाहाणू.	४-४	,, ,, से० ने० ला० नांद्रें ...	३-६
,, ,, उमरावती सिटी ला०.	३-६	,, ,, ना० वा० वैद्य	४-८
,, ,, से० ने० ला० राजापूर.	३-६	,, ,, आनररी से० सिटि ला० नासिक	४-६
,, ,, से० पूना ट्रेनिंग कालेज.	४	,, ,, से० ने० ज० ला० कल्याण	४-६
,, ,, र० मो० वांकणकर ...	१-१४	,, ,, बडोदा स्टेट लायब्ररी ...	८-१२

स सूचना.

श आज कोणता अंक आपणांकडे येत
गृहस्थांकडून मागील व चालू सालची
हिशेबावरून समजतें. मे १८८९ मध्यें
तेव्हां त्याप्रमाणें आपल्या बाकीचा निकाल
ची, म्हणजे उभयतांसही हितकारक आहे.
ीवरच अवलंबून आहे. सुज्ञांस विशेष

...वर्गणी भरल्यावर आमचेकडे एक कार्ड पा-
...नावर पूर्ण व स्पष्ट सही करण्याची कृपा करावी. असें केल्यानें हिशेब वेळच्या वेळेस समजण्यास बरें पडतें, हे विनंती.

का० सं० व्यवस्थापक.

विषयक्रम.

पंताकडे स्वारी केली. प्रधानपंत मिरज हस्तगत करून दरकूच अवरंगाबादे-स शहरास जाऊन हल्ला करून शहरापासून दोन लक्ष रुपये घेतले. आणि वराडांत गेले. म्हणोन हेही त्यांचे मागें लागून वराडांत गेले. म्हणोन पंत भागानगर प्रांतीं गेले. मोंगल व भोंसले वराडांतून पुणियास येऊन ज्येष्ठ शुद्ध ११ शके १६८९ पुणें जाळलें. आणि मोंगल माघारा धारुरास गेला.

[illegible] १६८९. ११७३. ११६४. ९०.

अल्लफ.

मोंगलाचा दिवाण विठ्ठल सुंदर वगैरे सरदार [illegible]वनावर मारिले. दहा हजार फौज लुटली. [illegible] पंतांनीं मोंगल शहरांत कोंडून नऊ [illegible]हून आश्विन अखेर श्रीमंत रावसाहेब [illegible] आबादी करून पौषमासीं कर्नाटक [illegible]ढाई पहिली, पौष शुद्ध २ होऊन [illegible] करून भाद्रपदमासीं येऊन धारवाड [illegible] नवळ आले.

[illegible] ११६५. ९१.

[illegible]ची गांठ घातली. हैदर झाडींत [illegible]ीं येऊन अनंतपुरास सल्ला झाला.

[illegible] ११६६. ९२.

[illegible]साहेब वराडांत जाऊन भोंसले यांस शह दे-[illegible]न हिंदुस्थानांत स्वारीस गेले.

[illegible]८८. ११७६ ११६७. ९३.

[illegible] व अल्लफ.

[illegible]ची स्वारी कर्नाटकांत जाऊन सीरमदगिरी हूसकोट हैद-[illegible] आणखी खंडणी घेऊन आले.

[illegible] १६८९. ११७७. ११६८. ९४

सन [illegible] सितेन मया व अल्लफ.

[५०] आषाढमासीं हिंदुस्थानांतून दादासाहेब आले. श्रीमंत रावसाहेब जाऊन भेट घेतली. पुढें कलह वाढला. दादासाहेब आनंदवल्लीहून गंगा-तीरानें धोडपेस आले.

सर्वधारीनाम २२. १६९०. ११७८. ११६९. ९५.
सु॥ तिस्सा सितैन मय्या व अल्लफ.

[५१] ज्येष्ठमासीं श्रीमंत रावसाहेब घोडप किल्यानजीक जाऊन लढाई झाली. चितो विठ्ठल जोशी सांपडले. फौज लुटली गेली. व कांहीं पळाली. दादासाहेब किल्याखालीं येऊन भेटले. नंतर पुणियास स्वारी आषाढमासीं आल्यावर गंगाधर यशवंत होळकराकडील यांचे पारि र्गशी-
र्षमासीं श्रीमंत स्वारीस निघाले. ते तुळजापुराहू
दिवाण रुकमत दौला फौजे सुद्धां घेऊन वऱ्हाडां
चढाई करून गेले. ते गांठ न घालतां दूर दूर
झांबडलें. जानोजी भोंसले फौजे सुद्धां गंग
श्रीमंत फौजसुद्धां पाठीवर गेले. गांठ पडू
झाला. रामचंद्र गणेश व बिसाजी कृ-
विरोधीनाम २३. १६९१.
सुहूसन सबैन मय्या व अल्लफ.

[५२] आश्विनमासीं धूमकेतु एक
वृष्टि झाली. त्याजमुळें पिकें गेलीं, भा
महर्गता झाली. मार्गशीर्षमासीं धू
वस पर्जन्य लागला. शाळू वगैरे पे
यक याचा बिघाड झाला. श्रीमंत रा
मासपर्यंत होती. शरीरीं समाधान नाही
ली. त्रिंबकराव पेठे फौजे सुद्धां तुंगभद्रेपार
ष्ण व रामचंद्र गणेश व तुकोजी होळकर व महा
फौज सुद्धां ज्येष्ठ आषाढमासीं खेचीवाडा प्रांतीं जाऊन
गरकर याजपासून दहा लक्ष रुपये खंडणी घेतली. आणि
फौज बरोबर घेऊन सुरजमल्ल जाट यांचा प्रांत कुंभार
येथें जाऊन जाटाशीं लढाई झाली. जाट पळून भरतपुरा
तीस हजार लुटली. दहा हत्ती व दोन हजार घोडे व तोफखाना का-
रांत आला. आणि जाटापासून पासष्ट लक्ष रुपये खंडणी करून न-
जीबखान रोहिले याचें राजकारण होळकर यांणीं करून रोहिले यांच्या भेटी झाल्या. जाटाकडील पासष्ट लक्षांपैकीं दहा लक्ष रुपये वसूल आले. बाकी ऐवज वसूल न देतां नजीबखान याचे सूत्रें रामचंद्र गणेश व बिसाजी कृष्ण बिनीवाले फौज सुद्धां छावणीस राहिले. नजीबखान

अपभरणानें मेला. त्याचा लेक जाबतेखान फौज सुद्धां अंतरवेदींत राहिला.

विक्रमनाम २४. १६९२. ११८०. ११७१. ९७.

सु॥ इहिदे सबैन मय्या व अल्लफ.

[५३] कार्तिकमासीं माधवराव साहेब कर्नाटक प्रांतीं जाण्याकरितां सिद्ध होऊन कृष्णातीरपर्यंत गेले. परंतु शरीरीं बहुत समाधान नाहीं. म्हणोन फौजा पुढें त्रिंबकरावमामा पेठे यांचे कुमकेस कृष्णराव अप्पा मेहेंदळे वगैरे सरदार रवाना करून फाल्गुनमासीं स्वारी पुण्यास आली. त्रिंबकराव मामाची व हैदर नाईक याची लढाई श्रीरंगपट्टणानजीक झाली. हैदर जातीनें पुत्रासुद्धां पळून पट्टणास गेला. फौज व पंचवीस हजार प्यादा मारला गेला. मोठें युद्ध झालें. मामा फौजे सुद्धां छावणीस राहिले. सल्ला झाला नाहीं. विसाजी कृष्ण व रामचंद्र गणेश यांचा व नजीबखान याचा लेक जावतेखान यास होळकर यांणीं शुक्रवलास नेऊन पोंचविला. विसाजीपंत बिनीवाले व शिंदे होळकर सुद्धां दिल्लीस राहिले. त्यांचें ठाणें . उठवून आपलें ठाणें बसविलें. रामचंद्र गणेश व विसाजीपंत बिनीवाले या उभयतांचा कारभार संबंधें कलह लागला. सबब श्रीमंतांनीं रामचंद्र गणेश देशीं आणविले. विसाजीपंत फौजे सुद्धा दिल्लीस छावणी करून राहिले.

खरनाम २५. १६९३. ११८१. ११७२. ९८.

सु॥ इसने सबैन मय्या व अल्लफ.

[५४] श्रीमंत माधवराव साहेब यांस कार्तिक वद्य ८ स प्रातःकाळीं प्रहर दिवसास मौजे थेऊर येथें श्रीचिंतामणीपाशीं देवाज्ञा झाली. श्रीमंत सौभाग्यवती रमाबाईसाहेब यांणीं सयागमन केलें. धरणीधर देव चिंचवडकर यांचा काल मार्गशीर्ष वद्य ६ स मंगळवारीं आवशीचे चार घटिका रात्रीस झाला. व श्रीमंत नारायणराव साहेब यांसि पेशवाईचीं वस्त्रें महाराज रामराजे छत्रपति यांणीं मार्गशीर्ष वद्य ४ रविवारीं दोन घटिका रात्रीस दिलीं.

नंदननाम. २६. १६९४. ११८२. ११७३. ९९.

सु॥ सलास सबैन मय्या व अल्लफ.

[५५] श्रीमंत नारायणराव राज्य करूं लागले. नंतर दादासाहेब व आनंदी बाईसाहेब यांचे मनास कांहीं विकल्प येऊन बाहेर सखाराम भगवंत वगैरे मुत्सद्दी यांचे सल्यानें रावसाहेब यांस कैद करून आपण राज्य करावें असें झालें. ती मसलत बाईनीं मोडून शस्त्रघात करून फडशा राव यांचा करावा असें केलें. आणि सरकार वाड्यांत हजेरी लोकांची आहे, असें पुणें शहरांत वर्तमान फोडून गीर्दनवाई चौकी पहारे यांत जुने लोक होते ते काढून

परदेशी लोक ठेविले. त्याजवर भाद्रपद शुद्ध १३ स रावसाहेब यास दादा यांणीं बोलावून दोन प्रहरीं पाठवून आपले समक्ष आणून सुमारसिंग व खरगसिंग व तुळाजी पवार याजकडून रायावर जखमा करून मारिलें. वरता चापाजी टिळेकर खिजमतगार तोही खाशाच्या आंगावर तेथें मारला गेला. इच्छारामपंत ढेरे गर्दीत तेसमयीं मारले गेले. गोहत्या व ब्रह्महत्त्या व स्त्रीहत्त्या वगैरे फार झाल्या. हें वर्तमान तिसरे प्रहरीं शहरांत सखाराम भगवंत व बाळाजी जनार्दन फडनीस व हरी बल्लाळ फडके वगैरे मुत्सद्दी व सरदार मानकरी यांस कळल्यावर राव यांचें दहन केलें. दादासाहेब याशीं बिघड करून श्रीमंत मातुश्री गंगाबाई साहेब राव यांची स्त्री यास एक महिना गरोदर होती, तिजला किल्ले पुरंदर येथें नेऊन यांचें नावें मामलेदार व महालानिहाय वगैरे लोकांस सनदा पाठवून चार महिने कारभारी यांणीं राज्य केलें. इकडे श्रीमंत दादासाहेब दसरे याचे मुहूर्तानें वाड्यांतून स्वारी सीमोल्लंघनास बाहेर निघाली. ती शहरांत न येतां परभारें गारपिरावर डेरे मुक्कामीं दाखल झाली. मागून श्रीमंत सौभाग्यवती आनंदीबाई ही गेली. नंतर मागें रचा व वाड्याचा कारभारी यांणीं बंदोबस्त पक्का करून दादासाहेब नबाब भागानगरेकर याजवर खासा स्वारी फौज सुद्धां जाणें असें मुत्सद्दी यांणीं ठरवून समागमें नाना फडनवीस आदि सरदारमंडळी शरीरास समाधान नाहीं, हा मजकूर खाशास समजाऊन पुण्यास निरोप घेऊन माघारे आले. दादासाहेब यांणीं तिकडचा रोख सोडून प्रांत सुरत गुजराथ या रोखानें स्वारी कूच दरकूच चालली. ती सुरतेस गेली. मागें सरकारी फौजा हरीपंततात्या फडके बरोबर होते, तेही फौजेनिशीं माघारे आले.

विजयनाम. २७. १६९९. ११८३. ११७४ १००.
सु॥ आर्बा सबैन मय्या व अल्लफ.

[५६] श्रीमंत माधवराव नारायण साहेब यांचा जन्म अधिक वैशाख शु॥ ७ इंदुवारीं १६ घटका दिवसास पुरंदरीं झाला. नाना फडनवीस व हरीपंततात्या वगैरे मुत्सद्दी किल्ले पुरंदरीं होते. पुणें शहरचें काम नारो अप्पाजी तुळसीबागकरी यांजकडे होतें. त्याजला किल्ल्याहून बातमी येतांच सरकारी तोफखान्यांतील तोफा सोडावयास प्रारंभ केला. व महालानिहाय राज्यांतील मामलेदार व किल्लेदार यांस सनदा पाठवून किल्लेनिहाय तोफा सोडाव्या अशी परवानगी आली. नारो अप्पाजी फाल्गुन शु० ५ शांत झाले. नंतर श्रीमंत बाजीरावसाहेब यांचा जन्म किल्ले धार येथें माळव्यांत मार्गशीर्षमासीं झाला. तेव्हां श्रीमंत दादासाहेब सुरतेस होते.

जयनाम. २८. १६९६. ११८४. ११७५. १०२.
सु॥ खमस सबैन मय्या व अल्लफ.

[५६ अ.] कोळ्यांचा दंगा कल्याण प्रांतीं झाला. साष्टी इंग्रजानें सरकारांत होती ती घेतली. शके १६९७ फ. स. ११७६.

[५६ ब.] तोतया भाऊसाहेब ह्मणून कोंकणांत रत्नागिरीस झाला. तेथून कोंकणपट्टीची खंडणी घेत घेत राजमाची पावेतों आला. तेथें पुण्याहून फौजा रवाना होऊन चौकशी करितां खोटा होऊन मारिला. शके १६९८.

मोरो बाबूराव फडणीस सरकाऱ्ये इतराजींत आले. दस्त श्रावणमासीं झाले.

[५७] राजाराम राजे छत्रपति ...र्ष शुद्ध १० स भोमवारीं कैलासवासी झाले. व धरणीधर देव यांचे पु... ...ायण देव गंगास्नानास सिंहस्तास ज...ते. वाटेनें घोडनदीवर कांठीं स्न...ा उतरले. तों श्री गणपतीची म... ...नें नेली. दुसरे तिसरे दिवशीं देवाचे नेत्र व बेंबी काढून घेऊन ट... ...ी टाकिला. माघ वद्य ३.

ह... ...नाम ३१. १६९९. ११८७. ११७८. १०४.
...ान सबैन मय्या व अल्लफ्.

...८] पंत प्रधान यांजकडील कारभारी माधवराव निळकंठ पुरंधरे ...मृत...ाव विश्वनाथ पेठे यांनीं राजाराम ह्याचा पुत्र आणून किल्ले सातारा येथें तख्तावर बसून राजा शाहू नांव ठेवून राजमुद्रा नवी जाहली. राजे यांनीं पंतासही नवी मुद्रा करून दिली.

विलंबीनाम ३२. १७००. ११८८. ११७९. १०५.
सु॥ तीसा सबैन मय्या व अल्लफ्.

[५९] श्रीमंत माधवराव साहेब धाकटे यांचा व्रतबंध मौजे पर्वती येथें माघमासीं जाहला.

विकारीनाम ३५. १७०३. ११९१. ११८२. १०८. सु॥ इसने समानीन मया व अल्लफ्.

[६०] श्रीमंत माधवराव साहेब धाकटे यांचें लग्न. समारंभ मोठा झाला.

शुभकृत्नाम. ३६. १७०४. ११९२. ११८३. १०९.
सु॥ सल्लास समानीन मया व अल्लफ्.

[६१] श्रीमंत दादासाहेब यांस मजरे सीतापखेड कसबे करणगांव परगणे कुंभेरी श्रीगोदातीरीं मार्गशीर्ष वद्य २ सह ४ स देवाज्ञा जाहली.

तेसमयीं मातुश्री आनंदीबाई चिमाजी अप्पाचे वेळेस गरोदर होती.
शुभकृतनाम ३७. १७०५. ११९३. ११८४. ११०.
सु॥ अर्बा समानीन मया व अल्लफ्.

[६२] श्रीगंगेस महा थोर पूर आला. दोन्ही थडीचे गांव बहुत गेले. तीन महिने श्रावण मासापासून दीड पायलीची धारण पुणें प्रांतीं जाहली होती. पुढें स्वस्थता झाली. कपिलाषष्ठी पडली.
पराभवनाम ४०. १७०८. ११९६. ११८७. ११३.
सु॥ सबा समानीन मया व अल्लफ्.

[६३] श्रीगोदातीरीं नासिकाकडे वगैरे प्रांतीं थंडी बहुत पडून मोठे वृक्ष सुद्धां झाडें जळालीं.
कीलकनाम ४२. १७१० ११९८. ११८९. ११४.
सुरू० तीसा समानीन मया व अ[illegible]

[६४] परशराम रामचंद्र [illegible] धन मिरजकर फौज सुद्धां कर्न[illegible]त टिपूवर रवाना केले. ते धारवाड किल्यास प्रथम जाऊन किल्ला [illegible]ति घेतला. मागाहून हरी बल्लाळ फडके मोंगलाची फौज घेऊन पट्टण[illegible] [illegible]े. पट्टणाकडून इंग्रज ही आला.
साधारणनाम ४४. १७१२. १२००. ११९१.
सुरू० इहिदे तिसेन मया व अल्लफ्.

[६५] हरी बल्लाळ व मोंगलाची व इंग्रजाची फौज मिळोन बे[illegible] वगैरे ठाणीं घेऊन पट्टणावर जाऊन हल्ला करून टिपू जेर केला. तव्हां टिपूनें तीन कोट रुपये तीघांस खंडणी देऊन दीड कोटीचा मुलूख देऊन सल्ला केला. श्रीमंताची फत्ते झाली.
विरोधकृत्नाम ४५. १७१३. १२०१. ११९२. ११८.
सुरू० इसन्ने तिसेन मया व अल्लफ्.

[६६] हरी बल्लाळ फडके कर्नाटकांतून चैत्रमासीं फौजसुद्धां पुणियास आले नंतर कांहीं दिवसांनीं शरीरीं समाधान नाहीं सबब श्रीमंतांची आज्ञा घेऊन मौजे सिद्धटेक येथ श्रीगणपतीपाशीं गेले. तेथें शांत झाले. महिना तीथ लागणें असे. व पुढें ज्येष्ठमासीं हिंदुस्थानांतून बारा वर्षांनीं मोठेमोठे संस्थानी होते त्यांस मोडून दिल्लीस नवा बादशाहा बसवून पंताचे नांवें वजीरी माहीमरातब व नालकी व पोशाक जवाहीर वगैरे घेऊन महादाजी शिंदे फौजसुद्धां पुण्यास आले. श्रीमंताची भेट घेऊन वजीरीचीं वस्त्रें वगैरे नजराणा नालकीसुद्धां आणिला तो सरकारांत निवेदन करून रावसाहेब यांस नालकींत

..र्स अ-
समयीं तुकोजी
दौलतराव शिंदे हे महा-
जवळ ठेविले होते. परंतु अंत-
...पच दर्शनास गेले होते. नंतर कारभारी
... यांची क्रिया त्यांचे हातें करवून १३ वे दिवशीं
साहेब यांणीं सरदारीचीं वस्त्रे दिलीं.

...नाम ४७. १७१५. १२०३. ११९४. १२०.
...० आर्बा तिसैन मया व अल्लफ.

[६८] श्रीमंत माधवराव ...ब मार्गशीर्ष मासीं खासा स्वारी समागमें दौलतराव शिंदे व ...ळकर वगैरे तमाम सरदार फौजेसुद्धां व बाळाजी जनार्दन फडनवीस व चिंतामण हरी फडके वगैरे तमाम मुत्सद्दी घेऊन निजाम अल्लीखान मोंगल ह्याजवर चढाई करून सीनेवर गेले. तेथें मोंगलाची गांठ खर्ड्यानजीक शिंदे व हुजराथ व भोसले यांणीं घालून लढाई मोठी झाली. खासा खर्ड्यांत कोंडिला. तेव्हां मोंगलांचा तह होऊन मशीर उल्मुलूख दिवाण व तीन कोट रुपये खंडणी व ३५ लक्षांची जहागीर व दौलताबाद किल्ला सरकारांत घेऊन स्वारी फत्ते करून शके १७१६ चे वैशाख शुद्ध त्रयोदशी पुण्यास दाखल जाहले. मोंगलाचा दिवाण कैद करून ठेविला.

आनंदनाम ४८. १७१६. १२०४. ११९५. १२१.
सुरू० खमस तिसैन मया व अल्लफ.

[६९] श्रीमंतास कांहीं शरीरास स्वारी खर्ड्याहून आल्यापासून स्वस्त नव्हतें. पुढें आश्विन मासीं शुद्ध १२ स गणपतीचे रंगमहालाचे दुसरे मजल्यावरून सात कारंज्याचे हौदांत उडी टाकिली. त्यानें कारंजें लागून पाय मोडिला. व कांहीं आंगासही दगड लागले. त्यांनीं प्रकृति विलक्षण होऊन शुद्ध पौर्णिमेस ४ घटका दिवसास वाड्यांत रावसाहेब कैलासवासी जाहले. नंतर

जाहली. न०८

त्याचे भयानें नाना फ०

नंतर श्रीमंताची व शिंदे

वाड्यांत येऊन दाखल जाहली.

दुकाळ भारी यामुळें माघारी खडकी मुक्काम

येथें मुक्काम करून राहिले. व मौजे वीर नजीक जेजुरी ५

गाई माणसासारखी माघमासीं सारखी तीन दिवस मनुष्यासारखा ८

मौजे बेलसरनजीक जेजोरी कऱ्हातीरीं क्षन्यास करंगली येतढा रक्ताचा ६

माघ वद्य पंच त दक्ष प्रहरभर वाहिला. ७ श्रीकृष्णातीरीं फाल्गुनमासीं क्षे

वाई येथें मासेवरुण तीन दिवस जाहले. संहार फा८

राक्षसनाम ४९. १७१७. १२०५. ११९६. १२२.

सुरू० सीततीसेन मया व अल्लफ.

[७०] नाना फडनवीस यांची समजूत करून श्रीमंत बाजीसाहेब यांणीं पुण्यास आणिलें. कांहीं दिवस नानांनीं कारभार केला. नंतर श्रीमंतांनीं शिंदे यांजकडून नानास धरविलें. तेव्हां नानांनीं सखाराम घाडगे याजकडे कारस्थानीं लावून मोकळे जहाले. नंतर श्रीमंत अमृतराव यासी व बाजीराव साहेब यासी बिघाड होऊन होळकर पुण्यावर चालून आले. मोठी लढाई झाली. बाजीराव साहेब पळून वसईस गेले. नंतर इंग्रज बहादर याशीं सल्ला करून त्याजला मदत आणिले. जाहीरनामा सरकार दौलत मदार कंपिणी इंग्रज बहादर सु० समान अशर मयातेन व अल्लफ. तमाम लोकांनीं जाहीरनामा समजोन त्याप्रमाणें वर्तणूक करावी याजकरितां लिहिले जाते जे, बाजीराव साहेब राज्यावर आल्यापासून नानाप्रकारचे बखेडे व बंडें होत होतीं. राज्यांत [illegible] हुकमत कधीं चालली नाहीं. पुढें होळकर यांचा दंगा झाला तेव्हां राज्य सोडून पळून वसईस जाऊन खंडेराव रास्ते यांच्या

मदतीनें गुजराण करून राहिले. नंतर कंपिणी सरकारची दोस्ती केली. त्याजवरून कंपिणी सरकारची फौज येऊन बाजीराव साहेब यांसि गादीवर बसवून तमाम बंडें व बखेडे होते ते मोडून मुलखांत बाजीराव साहेब यांचा हुकूम चालू करून दिला. पहिल्यानें दंग्यामुळें व पुढें पुष्कळ दुष्काळ पडला त्यानें मुलूख बहुतेक उध्वस्त झाला होता तो कंपिणी सरकारच्या भरंवशावर आबाद झाला. बाजीराव साहेब यांणीं मामलती करून मक्त्यानें लावल्या ते मक्तेदार रयतेपासून जाजती ऐवज घेत गेले; तत्रापि बहुत आबादी झाली तेव्हां मुलखाचा ऐवज जमा जाहला. त्याजवर बाजीराव साहेब यांणीं दौलतीचा खर्च व ऐषआराम करून खजिना बहुत जमा केला. व मराठे सरदार यांजवर बाजीराव साहेब यांचा दाब बहुत दिवसांपासून नव्हता तो लागू करावा असें कंपिणी सरकाराहून कबूल केलें नव्हतें. जें वाजवी असेल तें चालतें करून द्यावें अशी कंपिणी सरकारची खायश होती. त्यावरून गायकवाड यांजकडील जाबसाल ठराव याजकरितां गायकवाड यांणीं आपले कारभारी गंगाधरशास्त्री यास कंपिणी सरकारच्या बहादरीवर पुण्यास पाठविलें. ते येऊन बहुतेक जाबसाल लवकरच उलगडावे ऐसे जाहले होते. त्यांत बाजीराव साहेब यांची किफायत बहुत होती. इतक्यांत गंगाधरशास्त्री यांस बाजीराव साहेब यांचे कारभारी यांणीं पंढरपूर क्षेत्रीं मारिलें. त्या वेळेस तमाम रयत व यात्रेकरी वगैरे सर्व म्हणत होते कीं, शास्त्री यांस त्रिंवकजीनें बाजीराव साहेब यांचे हुकुमाशिवाय मारिलें नाहीं. असें असतां बाजीराव साहेब दोस्त, मोठे दौलतदार, असें करतील हा गुमान मनांत न आणितां ज्या त्रिंबकजीनें मारिलें त्यास हवालीं करून द्यावा असा कंपिणी सरकारचा विचार होऊन त्रिंबकजीस हवाला करावा असें बोलणें पडलें. तेव्हांच हवाला करावा तो न केला. याजकरितां कंपिणी सरकारची फौज बहुत जमा झाली. नंतर त्रिंबकजीस हवाला केला. त्यासमयीं कंपिणी सरकारांत खर्च बहुत जाहला. तो दोस्तीवर नजर देऊन न मागतां त्रिंबकजीस हवाला करून घेतला. आणि दोस्ती पहिली चालत होती त्याप्रमाणें कायम ठेविली. नंतर बाजीराव साहेब यांणीं बाहेरचे सरदार यांस पत्रें पाठवून त्यांची फौज तयार करावी अशी तजवीज केली. व आपले राज्यांत बंडें उभी करून बंडाचे कुमकेकरितां आपली फौज तयार करून कंपिणी सरकारची लढाई पडावी आणि नुकसान व्हावें अशी तजवीज करूं लागले. त्याजवरून बखेडा मोडावा याजकरितां कंपिणी सरकारची फौज तयार होऊन पुण्यास आले आणि बाजीराव साहेब यांस शहराभोवतीं तंबी केली. त्या वेळेस बाजीराव साहेब हातीं सांपडले होते

तेव्हां मुलखाचा बंदोबस्त करावयाजोगीं कंपिणी सरकार फौज बहुत तयार होती. परंतु तहनामा झाल्यापासून हरवख्त बाजीराव साहेब यांचें बोलणें पडत होतें जें, आम्हांस राज्य प्राप्त जहालें व आम्ही ऐषआराम करितों हें सर्व कंपिणी सरकारचें देणें आहे. आमचा शुकार गुजारा कंपिणी सरकारचे भरंवशावर होत आहे. असें बहुत तऱ्हेनें बोलत होते. याजकरितां गादी कायम ठेवून त्यांचे हातीं फिशाद न व्हावा याजकरितां वसईचा तहनामा कायम ठेवून नवा तहनामा जहाला. पांच हजार स्वार व तीन हजार पायदळ मदतीस देत जावें असा बाजीराव साहेब यांचा पहिलाच करार होता. ती फौज कंपिणी सरकारांतून ठेवावी. असें होऊन फौजेचे खर्चास मुलूख लावून दिला. तेव्हांपासून दोस्ती पहिल्याप्रमाणें चालेल. नंतर पेंढारी चहूंकडून रयतेस दरसाल उपद्रव करितात. बाजीराव साहेब यांचे मुलुखांत बहुत उपद्रव होता याजकरितां पेंढारी यांचा बंदोबस्त व्हावा अशी कंपिणी सरकारांतून तजवीज जाहली. तेव्हां बाजीराव साहेब यांचें बोलणें पडलें जें, पेंढारी यांचा बंदोबस्त झाल्यानें आमची बहुत किफायत आहे. आम्ही ही फौज सामील देतों. असें खात्रीनें बोलून बहाण्यानें कंपिणी सरकारच्या आश्रयावर जो खजिना जमा केला होता तो ऐवज बाहेरचे सरदारांस पाठवून त्यास बिघडविलें व आपली फौज तयार केली. कंपिणी सरकारची फौज जवळ होती ते दूर जावी याजकरितां दोन हजार स्वार व कंपिणी सरकारची फौज बराबर देऊन फौज दूर केली. अशी संधि पाहून एकाएकी कांहीं कारण व जाबसालाची तक्रार नसतां फौज तयार करून कंपणी सरकारचे फौजेशीं लढाई केली व कोणत्याही मुलुखांत चाल नाहीं तशी चाल करून इंग्रजी वकिलाचे बंगले व छावणीची जागा जाळून लुटून टाकिली. कंपिणी सरकारचे मुलखाची रयत व वाटसरू सल्ल्याचा भरंवसा धरून येत होते त्यांस धरून कैद करून व कित्येक लुटले. व दोन इंग्रजी सरदार मुंबईकडून येत होते त्यांस तळेगांवाजवळ चोराचेंही पारिपत्य करीत नाहीं त्या तऱ्हेनें मारिलें. ते मारणार अद्याप चाकरीवर आहेत. त्याजवरून बाजीराव साहेबांचे हुकमाशिवाय मारिलें नाहीं असा निश्चय होतो. व ज्या त्रिंबकजीनें गंगाधरशास्त्री मारिले त्यास जवळ आणून कारभारांत वागवूं लागले. त्यावरून बाजीरावाचे हुकमाशिवाय त्रिंबकजीनें शास्त्री यांस मारिलें नाहींत असें पहिल्यापासून लोक बोलतात तो मुद्दा शाबूद करून घेतला. व पेंढारी बोलावून मुलूख लुटवावा अशी तजवीज करूं लागले. या तऱ्हेचे दौलतदारीचे सांप्रदाय सोडून वर्तणूक करूं लागले. आणि कंपिणी सरकारास बुडवावें असें केलें. त्यावरून कंपिणी सरकारचा निश्चय जहाला जे बाजीराव साहेब राज्याच्या उपयोगी

नाहींत. याजकरितां बिलकूल राज्यांतन काढून कंपिणी सरकारांतून मुलूख व किल्ले काबीज करून अमल करावा अशी तजवीज होऊन एक सडी फौज बाजीराव साहेब यांचे मागें रवाना करून एक फौज किल्ले घेण्याकरितां जात आहे व दुसरी फौज अहमदनगराजवळ येऊन पोहोंचली व एक मोठी फौज खानदेशांत आली आहे व जनरल मनरो साहेब कर्नाटकाचा बंदोबस्त करित आहेत व मुंबईकडून फौज येऊन कोंकणचे किल्ले घेऊन त्या प्रांताचा बंदोबस्त होत आहे. आतां थोडे दिवसांत बाजीराव साहेब यांचें ठिकाण नाहीं असें होऊन महाराज छत्रपति सातारकर बाजीराव साहेब यांचे कैदेंत आहेत त्यांस सोडवून मोकळे करून त्यांचे मंडळींत शानशोकीकरितां त्याजकडे कांहीं राज्य चालेल, अशी तजवीज करून कंपिणी सरकारचे हातून सातारे किल्यावर महाराजांचे झेंडे कायम करून त्यांचे तर्फेचे लोक होते त्यांची खातरजमा केली असे. त्यास जो मुलुक महाराज यांजकडे होईल त्याचा न्यायइनसाफ व हुकमत व अमलांत करितील. कंपिणी सरकारांत मुलुख राहील तेथें सरकार कंपिणीचा अंमल होईल. परंतु कोणाचे वतनास व इनामास व वर्षासनास व देवस्थानास व खर्चास व खैरातीस व कोणाचे ज्ञातीस व धर्मास खलेल न होतां वाजवी असेल तसें चालेल. बाजीराव साहेब मक्तेदारास अमलती देत होते तें महकूब होऊन कमावीसदार यांजकडे सांगून वाजवी ऐवज असेल त्याची उगवणी होईल. कोणावर जास्ती जुलूम कांहीं एक होणार नाहीं. येविशीं कोणी अंदेशा घेऊं नये. बाजीराव साहेब यांजकडे चाकरीस कोणी असतील त्यांणीं चाकरी सोडून आज पासून दोन महिन्या आंत घरीं यावें. जे कोणी न येतील त्यांचें वतन जप्ती होऊन खराबी झाल्याशिवाय रहाणार नाहीं. जमेदार यांणीं आपले परगण्यांतून जे बाजीराव साहेब यांजकडे चाकरीस असतील त्यांची याद तूर्त समजवावी. चाकरी सोडून जसे जसे घरीं येतील त्यावेळेस यादी समजावीत जाव्या. बाजीराव साहेब यांची कुमक करूं नये. त्यांजकडे वसूल एकंदर देऊं नये. न दिल्यास सालमजकुरीं मुलकास उपद्रव लागला असेल त्याची फिर्यादीची दर्याप्ती होऊन सूट मिळेल. बाजीराव साहेब यांजकडे वसूल दिल्यास तो ऐवज मजुरा न देतां दरोबस्त घेतला जाईल. व जमेदार कुमक करितील व ऐवज देतील त्यांचें वतन व जमिनी त्यांजकडे चालणार नाहींत.

तारीख ११ माहे फेब्रुवारी सन १८१८ इसवी मु॥ छ. ५ रबिलाकैर.

समाप्त.

---

* हें "मेस्तक" विष्णु धोंडदेव वीरमाडकर यांणीं कोल्हापुराहून पाठविलें हें खर्चीं कागदाच्या चिकट बंदावर लिहिलेलें आहे अक्षर वाटोळें वळणदार व सुवाच्य आहे.

* श्रीमंत सवाई माधवराव यांचा व्रतबंध चैत्रमासीं जाहला. इंग्रजांचे भयानें पुण्यांत पळण झाली. सखाराम बापू बोकील सरकारांत इतराजींत येऊन कैद झाले. फाल्गुनमासीं. शके १७०१.

वसई सरकारांत होती ती इंग्रजानें घेतली १७०३.

श्रीमंत माधवराव यांचें लग्न माघ शुद्ध ९ स पुण्यांत झालें. कृष्णाजी बाहिरव थत्ते यांची कन्या सौभाग्यवती रमाबाई साहेब केली. शके १७०५, फ० स० ११८४.

श्रीमंत रघुनाथराव दादासाहेब मार्गशीर्ष वद्य [पक्षीं] गंगातीरीं मजरे सितापखेडें प्रा॥ धरणगांव प्रांत कुंभारी एथें शांत झाले. ते समयीं मातोश्री आनंदीबाई गरोदर होती. पुढें चिमाजीआपा यांचा जन्म जाला.

इंग्रजानें वसई घेतली होती ती पुनः सरकारांत घेतली.

मातोश्री पार्वतीबाई साहेब यांसि देवाज्ञा झाली. श्रावण वद्य ३ शके १७०६.

चिमाजीआपा यांचा जन्म चैत्र शुद्ध ९ स झाला. १७०७.

श्रीगोदेस महापूर येऊन गांव वहावले. तीन महिने श्रावण मासापासून दीड पायलीची धारण झाली. पुढें स्वस्तता जाली. कपिलाषष्ठी पडली. शके १७०९.

श्रीगंगातीरीं नाशिकाकडे वगैरे थंडी फार पडली त्यानें मोठे वृक्ष सुद्धां जळाले.

सरकारचे वाड्यांत येरले चौसोपीस बांधावयाचा प्रारंभ केला. कार्तिक वद्य १२.

सदाशिव दीक्षित दांत्ये यांस मार्गशीर्ष वद्य २ स देवाज्ञा जाली. तात्या पेंडसे यांस माघ वद्य ३ स देवाज्ञा झाली. श्रीमंत मातोश्री गोपिकाबाईस श्रावण वद्य १ स देवाज्ञा झाली. १७११.

रामशास्त्रीबाबा यांस कार्तिक शुद्ध ३ सह ४ स देवाज्ञा झाली. शके १७१२

राजश्री परशुरामभाऊ पटवर्धन मिरजकर करनाटक प्रांतीं रवाना केले. त्यांनीं सरकारांत धारवाड किल्ला सर केला. मागाहून राजश्री हरि बल्लाळ फडके व मोंगलांची फौज घेऊन टिपूवर गेले. इंग्रज ही चिनापटणाकडून आला. शके १७१३ फ० स० ११९२.

---

* येथ पासून पुढील मजकूर महाडकर अंताजी रामचंद्र हरडीकर यांणीं एक प्रकरण पाठविलें त्यावरून जशाचा तसाच उतरून घेतला आहे. ह्या प्रकरणाच्या पूर्वभागांतील माहिती वरील 'मेस्तकांत' आली आहे सबब तो मात्र घेतला नाहीं.

लक्ष्मणराव रास्ते यांनीं नहर आणिला तो पेठेंत श्रावणमासीं दाखल जाला. शके मजकूर.

हरि बल्लाळ व इंग्रज व मोंगल तिघे मिळून बेंगळूर वगैरे ठाणीं घेऊन पटणावर जाऊन हल्ला केला. टिपू जेर होऊन तीन कोटी तिघांस खंडणी देऊन व दीड कोटीचा मुलूक देऊन सल्ला केला. सरकारची फत्ते झाली.

सरकारवाड्याचे चौसोपीची वास्तुशांत वैशाख वा ७ स झाली.

वैशाख वा १ स तिसरे प्रहरीं पर्वतीस कार्तिक स्वामीचे देवालयावर वीज पडली. श्री देवास धक्का लागला नाहीं.

नाना फडणीस यांचा नहर पुण्यांत सदाशिव पेठेंत हौदांत मुहूर्तानें सोडला. मिति ज्येष्ठ वद्य ५. तेच दिवशीं तिसरे प्रहरीं सरकारची सातखणी व बंगला कोठीस अग्न लागून जळालीं.

घाशीराम कोतवाल यानें ब्राह्मण मारिले सबब भाद्रपद शुद्ध प्रतीपदेस रात्रीस धरून आणिला. दुसरे दिवशीं दोन प्रहरीं शहरांत धिंड काढून गारपिरावर ब्राह्मणांकडून मारविला. १७१४ फ० स० ११९३.

हरि बल्लाळ फडके कर्नाटकांतून चैत्रमासीं पुण्यास आले. तेच सालीं महादजी शिंदे हिंदुस्थानांत मोठे मोठे संस्थानी होते त्यांस मोडून दिल्लीस नवा पातशहा बसवून श्रीमंत पंत प्रधान यांचे नांवें वजिरी व कांहीं मरातब व नालकी घेऊन ज्येष्ठमासीं पुण्यास आले. श्रीमंतांचें दर्शन घेऊन वजिरीचीं वस्त्रें वगैरे सर्व आणिलीं होतीं तीं निवेदन करून समारंभानें नालकींत श्रीमंतांस बसवून स्वारी करून शहरांत मिरवत आले. नंतर श्रीमंतांनीं वजिरी, दिवाणगिरी, व मोरचल व दुसरी पालखी महादजी शिंदे यांस दिली. वानवडीवर मुक्काम करून राहिले. तेच वर्षीं ज्येष्ठापासून महागाई चार शेरांची धारण मुलकांत जाली. शके १७१५. भाद्रपद पावेतों होती. शहरांत माणसें फार मेलीं. पुढें स्वस्ताई झाली. श्री ओंकारेश्वर याचे देवालयांत नदीचें पाणी पुराचें आलें. श्रीमंत रमाबाई यांस माघ वा १४ स शके १७१५ फ. स. ११९४ सालीं देवाज्ञा झाली.

महादजी शिंदे यांस माघ शुद्ध १३ स देवाज्ञा झाली. पाटील बावा यांचे बंधु तुकोजी यांचा पुत्र अमृतराव यांचा पुत्र दौलतराव यांस मरणाचे पूर्वीं पुत्र ह्मणविलें होतें. तेरावे दिवशीं श्रीमंतांनीं सरदारीचीं वस्त्रें दौलतराव यांस दिलीं.

फाल्गुन वद्य ११ स मातोश्री आनंदीबाईस देवाज्ञा झाली. आनंदनाम संवत्सर (४८) शके १७१६ फ. स. ११९५ खमस तिसैन मया व अल्लफ.

श्रीमंत माधवराव नारायण मार्गशीर्ष मासीं खासा स्वारी समागमें शिंदे होळकर वगैरे तमाम फौजा घेऊन निजाम अल्लीखान याजवर चढाई करून शिना नदीवर गेले. तेथें मोंगलांची गांठ खर्ड्यानजीक पडोन लढाई झाली. मोंगल शिकस्त होऊन पळोन खर्ड्यांत गेला. मश्रुलमुलुक मोंगलांचा दिवाण व तीन कोटी रुपये खंडणी व तीस लक्षांची जाहागीर दौलताबाद किल्ला सरकारांत घेऊन शके १७१७ वैशाख शुद्ध १३ स कैद करून...... .... हरि बल्लाळ फडके यांस सिद्धटेकास शुद्ध ७ स देवाज्ञा झाली. राक्षसनामसंवत्सर शके १७१७, सन ११९६ त तिसैन मय्या व अल्लफ.

श्रीमंत माधवराव साहेब यांनीं आश्विन शु० १२ रविवारीं श्रीगणपतीचे रंगमहालावरून उडी टाकिली. त्यानें पाय मोडला. शुद्ध १४ सह १५ स अस्तमानीं देवाज्ञा झाली. नाना फडणीस यांचे मनांत दत्त पुत्र देऊन पूर्ववतप्रमाणें चालवावें म्हणून आग्रह धरून चार महिने चालविलें. शिंदे यांचे कारभारी बाळोबा पागनीस यांचे विचारास न ये. सबब शिंदे फौज सुद्धां गंगातीरास गेले. म्हणून नाना फडणीस यांनीं राजेश्री परशुराम भाऊ वगैरे यांस पाठवून उभयतां श्रीमंत माघ वद्य५ स पुण्या नजीक खडकीचे पुलाजवळ आणिले. पंधरा दिवस मुक्काम त्याच ठिकाणीं होता. शिंदे ही फौज सुद्धां भेटीस आले. तेव्हां त्यांचे भयानें नाना पळून साताऱ्यास गेले. श्रीमंत व शिंदे यांच्या भेटी झाल्या. फाल्गुन वद्य २ स वाड्यांत स्वारी येऊन एक दिवस राहून उदकाचे दुकाळामुळें स्वारी माघारी जाऊन खडकीवर राहिली.

मुकाम बीर एकलपूर नजीक जेजुरी एथें ब्राह्मणाचे घरीं माघमासीं गाय माणसासारखी तीन दिवस रडत होती.

मौजे बेलसर नजीक जेजुरी ऐथें कऱ्हेच्या तीरीं करांगळी एवढी रक्ताची धार वाहिली. माघमासीं नळनाम (५०) संवत्सर शके १७१८ सन ११९७ सबा तिसैन मय्या व अल्लफ.

दौलतराव शिंदे रुसले म्हणून श्रीमंत बाबासाहेब समजुतीस गेले. तेथें त्यांनीं अटकाव करून ठेविलें. मागें परशुराम भाऊ व बाबा फडके यांनीं चिमाजी आपास बलात्कारें पालखींत घालून वैशाख वद्य १० स दत्तविधान केलें. त्रिंबकराव अमृतेश्वर थत्ते यांस पाठवून शाहूराजे यांजपासून वस्त्रें आणून चिमणाजी माधवराव जहाले. परशुराम भाऊ कारभार करूं लागले. यांनीं मश्रुल सोडिला. नाना फडणीस यांनीं.. .. .. मा... .. .. काहून परत आले. जहागीर मोंगलाची

सुटली. कालयुक्तनामसंवत्सर शके १७२० सन ११९९ तिस्सां तिसैन मय्या व अल्लफ.

शिंदे यांचें व बायांचें न बने. झाडून फौज बायांकडे जाली. पुढें लढाई जाली. नंतर बाया मिरज प्रांतीं गेल्या. तेथून वांईस आल्या. तेथें समजूत पडली. नंतर बाया ब्ऱ्हाणपुरास गेल्या.

गोविंदराव काळे व शिवराम नारायण थत्ते पौष शुद्ध ८ स कैद केले.

श्रीमंत विनायकराव यांचा व्रतबंध माघ शुद्ध १३ स जाला. चैत्र वैशाख मासीं टोळ अति होते. झाडास पान राहिलें नाहीं. नाना फडणीस शिंदे यांचे कैदेंतून सुटून श्रावणमासीं पुण्यांत आले. सिद्धार्थीनाम संवत्सर शके १७२१ सन १२०० मयातैन व अल्लफ.

श्रीरंगपट्टण इंग्रजानें टिपूस मारून वैशाख वद्य ३ स घेतलें. नाना फडणीस यांस फाल्गुन वद्य ३ स देवाज्ञा जाली. सरकार वाड्यांत शागीर्द होता तो जिनगर निघाला. सबब आश्विन ६ स त्याचें पारिपत्य केलें आणि शहरास प्रायश्चित्त दिलें. परशुराम भाऊ भाद्रपद वद्य ४ स कोल्हापूरकर यांचे लढाईत ठार मेले.

यशवंतराव होळकर व शिंदे यांजकडील पलटणें यांची लढाई पुण्यानजिक होऊन शिंदे यांचा मोड झाला. सबब बाजीराव साहेब महाडास * पळून गेले. तेथून सुवर्णदुर्गास गेले. तेथून वसईस गेले. बाजीराव साहेब यांनीं इंग्रजाशीं सल्ला करून इंग्रजांस बरोबर घेऊन वैशाख वद्य ९ शके १७२६ शकीं पुण्यास दाखल जाले. श्रावणमासीं मोठी महगाई होऊन तीन मापटीं म्ह० दीडशेर दाणे रुपयास धारण जाली. माणसें फार मेलीं. शके १७२६.

श्रीत्रिंबकेश्वरची अर्चा बाजीराव यांनीं माघमासीं केली. शके १७२८.

शेंडेनक्षत्र मार्गशीर्ष मासीं निघत होतें. शके १७२९.

गतभर्तृका स्त्रिया यांचें क्षौर नाकझरीवर पुण्यांत श्रावण शुद्ध १२ स केलें.

यशवंतराव होळकर यांस कार्तिक शुद्ध १३ स देवाज्ञा जाली.

शेंडेनक्षत्र आश्विनमासीं धूमकेतु निघाला. धरणीकंप फाल्गुनमासीं शुद्ध १२ स जाला. १७३३.

---

* बाजीराव साहेब ज्या वाड्यांत महाड एथें रहात होते तो वाडा हल्लीं फडणिसांचा या नांवानें प्रसिद्ध आहे.

फाल्गुन शुद्ध १२ स सरकार वाड्यास अग्न लागून बंगला व कोठी जळाली. १७३४.*

(मूळ प्रतीचें) हस्ताक्षर गोविंद रघुनाथ बाडदकर रहाणार कसबे भिंवडी प्रगणे साकसें प्रांत कल्याण भिंवडी हल्लीं वस्ती कसबे भिंवडी तालुके वसई. यांचें असे. सु. स. इहिदे सल्लासीन मया तैन व अफल्ल (१७३१) माहे मार्गशीर्ष शुद्ध ५ शनिवारीं सकाळीं लिहिली. कोणी घेऊं नये. इंग्रेजी ता० ३० माहे नवंबर सन १८३० संवत १७७४ विकृतिनाम संवत्सरे.

समाप्त.

पेशवे यांची वंशावळ.

बाळाजी विश्वनाथ यांस वस्त्रें शके १६३५ माघमासीं झालीं. नंतर शके १६४२ शार्वरीनाम संवत्सरीं चैत्र शुद्ध ७ स सासवड मुकामीं शांत झाले.

बाजीराव बल्लाळ यांस शके १६४२ वैशाखमासीं वस्त्रें झालीं. नंतर पुढें शके १६६२ रौद्रनाम संवत्सरीं रेवातीरीं मुकाम काकडे येथें शांत झाले.

बाळाजी बाजीराव यांस शके १६६२ त वस्त्रें झालीं. नंतर पुढें शके १६८३ ज्येष्ठ वद्य ९ स प्रहर रात्रीं पर्वतीस शांत झाले.

माधवराव बल्लाळ यांस शके १६८३ वृषनाम संवत्सरीं आषाढ वद्य ३ स वस्त्रें झालीं. पुढें शके १६९४ विकृतिनाम संवत्सरीं कार्तिक वद्य ८ स थेउरास प्रातःकाळीं प्रहर दिवसास शांत झाले. स्त्री रमाबाई अग्निप्रवेश झाली.

नारायणराव बल्लाळ यांस शके १६९४ मार्गशीर्ष वद्य ४ रविवारीं दोन घटका रात्रीस वस्त्रें झालीं. नंतर पुढें शके १६९५ भाद्रपद शुद्ध १३ दोन प्रहरीं सुमेरसिंग व खरगसिंग व तुळाजी पवार यांनीं मारिलें.

रघुनाथ बाजीराव यांस शके १६९५ त वस्त्रें झालीं. पुढें शके १७०५ मिति मार्गशीर्ष वद्य ३ स शांत झाले.

माधवराव नारायण यांचा जन्म शके १६९५ मिति अधिक वैशाख शुद्ध ७ दोन प्रहरीं झाला. पुढें शके १७०१ चैत्र शुद्ध १ स वस्त्रें झालीं. नंतर पुढें शके १७१७ आश्विन शुद्ध १२ स दिवाणखान्यांतून तिसरे मजल्यांतील माडीवरून उडी टाकिली. तिसरे दिवशीं शुद्ध १४ स शांत झाले.

---

* ही शकवार माहिती रा० रा० अंताजी रामचंद्र हरडीकर यांनीं महाडाहून ता० २४ अकटोबर १८८३ रोजीं पाठविली. तिचें हस्ताक्षर रा० नारायण बळवंत हरडीकर यांचें आहे.

चिमणाजी माधवराव यांस शके १७१८ नलनामसंवत्सरे वैशाख शुद्ध ३ प्रहर दिवसास वस्त्रें झालीं.

बाजीराव रघुनाथ यांस शके १७१८ मार्गशीर्ष शुद्ध ५ भानुवासरीं श्रवणनक्षत्रीं रात्रौ वस्त्रें झालीं. षष्ठस्थानीं चंद्र.

सातारचे राजे यांची वंशावळ.

शके १५९६ आनंदनाम संवत्सरे ज्येष्ठ शुद्ध १३ स राज्याभिषेक [शिवाजी महाराजांस] झाला. समाप्त झाले चैत्र .. ..

संभाजी शिवाजीचे पुत्र सिंहासनारूढ श्रावण शुद्ध ५ शके १६०२ रौद्रनाम संवत्सरीं. शके १६१० फाल्गुन वद्य ३० स तुळापुरीं औरंगजेब पादशहा याचे लष्करांत शांत झाले. शके १६०८ त धरून नेले. पुढें भालेराई झाली.

शाहू संभाजीचे लेंक सिंहासनारूढ झाले शके १६२९ त. शके १६७१ मार्गशीर्ष वद्य ३ स समाप्त झाले.

रामराजे दत्तक शके १६७१ पासून पुढें शके १६९९ मार्गशीर्ष शुद्ध १० स समाप्त झाले.

शाहू राजे दुसरे दत्तक सिंहासनारूढ झाले. शके १७०० मार्गशीर्ष वद्य ७ स. पुढें वैशाख शुद्ध ९ शके १७३० विभवनामसंवत्सरीं समाप्त झाले.

शाहू राजे तिसरे सिंहासनारूढ झाले शके १७३०. विभवनामसंवत्सरे मिति वैशाख शुद्ध १३ स ते समयीं पहिलें नांव टाकून शाहूच ठेविलें. सबब दुसरे शिक्के फिरविले नाहींत.

[४१४] बाळाजी विश्वनाथ.

*कैलासवासी बाळाजी विश्वनाथ यांसि पेशवाई महाराज शाहूराजे यांणीं दिली ती कधीं दिली ! कोणत्या कारणानें प्राप्त जहाली ! पूर्वी काय संपात्ति होती ! पेशवाई जहाल्यावर किती दिवस केली ! पराक्रम कसे कसे काय काय करून स्वामिकृपा संपादिली ? म्हणोन पुशिलें. त्यास बाळाजीपंत नाना [यांचें] भट उपनाम. हे कसबे श्रीवर्धन होतें, सुभा प्रांत राजापुरी, येथील देशमूख

* हें प्रकरण रा. बापू दीक्षित श्रोत्री बेकनाळकर यांजकडील आमचे स्नेही रा० विष्णु धोंडदेव भागवत यांणीं कोल्हापुराहून पाठविलें. खर्चीं कागदावर लिहिलें असून बंद ७ पाठपोट आहेत. अक्षर साधारण आहे.

तेथेंच रहात होते. त्यांजवर शामलाचा[1] कसाला § जहाला, म्हणून परागंदा होऊन कसबे चिपळूणें सुभा दाभोळ येथें राहून, कांहीं दिवस जकाती वगैरे रोजगार करून, संसार करीत होते. पुढें श्रीहरीनें कृपा केली तेव्हां मोठा रोजगार मिळवावा ऐशी उमेद धरून श्रीमंत पंतसचीव शंकराजी नारायणपंत त्यांजकडे आले. तेथें कांहीं दिवस योग्यतेनें राहिले. तेथून किल्ले सातारा येथें मातुश्री ताराबाई आऊसाहेब राज्यकारभार चालवीत होती त्यांजपाशीं परशुराम त्र्यंबक प्रतिनिधि होते, तसेच थोर सरदार धनाजी जाधवराव व त्र्यंबकराव[3] दाभाडे सेनापति व संताजी घोरपडे व गुजरातचे सरदार होते, त्यांचे मसलतीनें राज्यकारभार चालत होता, शाहू महाराज दिल्लीस बेगमेजवळ अटकांत होते. दक्षिणेस कोट किल्ले मुलूख यवनाक्रांत सर्व होते, त्याची त मू ट मर्दाईनें चालवीत होते, तेथें बाळाजीपंत नाना सचीव यांजबरोबर गेले. ते स्थळीं माते समयीं अंबाजीपंत पुरंदरे यांची गांठ पडली. दोघांचें बोलणें जहालें. त्यांत तुम्ही आम्ही बेरोजगारी, एक दुःखी, त्यापक्षीं एक जागां रहावें. नानांनीं अंबाजीपंतांस वाचा दिल्ही कीं, वडील भाऊ तुम्ही, धाकटा भाऊ मी, रोजगार मिळविला तर तुम्हीं संसार पहावा. तुम्हांस मिळाला तर मी पाहीन. याप्रमाणें निश्चय करून साताऱ्यास एकत्र राहिले. दैवयोगेंकरून धनाजी जाधवराव यांची दिवाणगिरी नानास मिळाली. तेथेंच दहा पांच वर्षें राहून सर्व दौलतीची यकत्यारी करून दौलत मिळविली.

त्यानंतर शाहू महाराज यांविशीं पादशहाजवळ बेगमेनें बोलणें केलें कीं, " शाहू राजा माझा पुत्र, त्यापक्षीं बहुत दिवस अठरा वर्षें संरक्षण केलें. आतां यासि राज्यावर बसवावा." ऐशी भीड खर्चून बहाली करवून वस्त्रें देऊन दिल्लीहून रवाना केले. दहा हजार फौज दिल्ही. तेथून येत येत खानदेशांत आले. याजवर इकडील वर्तमान सर्व संस्थानिकांस पत्रें आलीं. त्याजवरून परशुराम भोंसले यासि पंधरा हजार फौजेनिशीं .गपुराहून संताजी[4] भोंसले यांणीं पाठविलें आणि सांगितलें कीं, खोटा असल्यास मारून टाकावा. लुटणें. त्यांणीं महाराजांस भेटल्यावर चौकशी केली त्यांत सूर्यबिंब-खरें असें भासलें. तेव्हां विरोध करून लुटावें तो संशय गेला. महाराजांची शर्तीनें चाकरी करून सिंहासनीं बसला आहे हे निष्ठा धरून नागपुरास लिहून आणखी फौज आणवून दरकूच चालले.

---

१. शामल=हबशी जंजिऱ्याचा.
§ कसाला=तसदी.
२. ब्रह्मेंद्रस्वामीचें चरित्र पहा.
३. " खंडेराव " असें पाहिजे होतें.
४ संताजी तर राजाराम असतांच मारला गेला होता.

इकडे साताऱ्यास आऊसाहेब यांणीं निश्चय केला कीं, हा राजा नव्हे, जोगडा कोणी आला आहे, यासि मिळूं नये. याप्रमाणें सरदार व सरकारकून बोलावून सर्वांस पुशिलें. दूधभाताची पाटी पुढें ठेविली. त्यांत प्रथम प्रतिनिधि यांणीं हात ठेवून सांगितलें कीं, प्राण आहे तोंवर युद्ध करीन, भेटणार नाहीं. तैसाच सचिव यांनीं संकल्प केला. सर्व निश्चय सांगितले परंतु जोगड्यास मिळणार नाहीं. ऐसा विचार होऊन तयार करून किल्ले रांगणा येथें आऊसाहेब यांस पाठविलें.

तों खेडकडूस येथें महाराजांची स्वारी पंचवीस हजार फौजेनिशीं आली. हें ऐकून प्रतिनिधि खासा सरदार सुद्धां चाळीस हजार फौजेनिशीं चाकणेस आले. दुसरे दिवशीं दोन्ही फौजा तयार होऊन दरम्यान गांठ पडोन लढाई जहाली. त्या लढाईंत महाराजांस यश आलें. दहा पांच हजार घोडे प्रतिनिधीच्या फौजेंतील सांपडले. प्रतिनिधीचे फौजेचा मोड होऊन मागती चाकणेस आले. परशुराम भोंसले याचे खातरजमेमुळें बिंब खरें, ऐशी सर्वांची खातरजमा जहाली. तेव्हां रात्रीस सर्व सरदारांनीं जाधवराव यांशीं विचार करून आपआपले कारभारी गुप्तरूपें पाठवून भोंसल्याचे हातून कोणास न कळतां भेटोन मुख्यत्वें करून बाळाजीपंत नाना सर्वांचे येखलाशीचें बोलणें बोलले कीं, आह्मी महाराजांचे चाकर, पाय पहावे ऐशी निष्ठा आहे. हुकूम व्हावा. प्रातःकाळीं येतों. याप्रमाणें निखालस बोलणें करून, हुकूम घेऊन, जे कारभारी आले होते त्यांसि शेलें पागोटीं व झगे व विडे देऊन रवाना केलें. नानांनीं महाराजांसि पंचवीस हजार फौज घेऊन उदईक येतों म्हणोन कबूल केलें. महाराजांनीं बहुत प्रसन्न होऊन आज्ञा केली कीं, " ही चाकरी केलियावर मागाल तें बक्षीस आहे. निखालस मागा. " यांणीं अर्ज केला कीं, " आठां पदांतून उत्तम देखत बक्षीस व्हावें. " महाराजांनीं कबूल केलें. आणि लागलेच गोटास आले. सर्वांचा एक विचार जहाला कीं, भेटीस जावें.

नंतर प्रातःकाळीं प्रतिनिधि यांणीं तयारीनिशीं फौजेस ताकीद केली. परंतु कोणींही जीव ठेविला नाहीं. चार घटका दिवसास प्रतिनिधि तयार होऊन बसले. सर्वांचे कारकून बोलावून पुशिलें. सर्वांनीं उत्तर दिल्हें कीं, कालचे लढाईंत कांहीं घोडीं गेलीं, कांहीं जखमी जहालीं. लोक जखमी फार जहाले, त्यामुळें त्यांचे खबरदारीस आणखी लोक गोटांत गुंतले. आज आमचें निघणें होत नाहीं. हें ऐकून फितूर जहाला ऐशी [शंका] मनांत

५. आऊसाहेब=ताराबाई.

६. एखलाशी=स्नेह, मैत्री.

आणून आपले मायेची पांच सात हजार फौज होती तितकीच घेऊन पुण्यास येऊन जलद साताऱ्यास जाऊन किल्ला बळकावन राहिले. वरकड फौज जाधवराव यांजबरोबर जाऊन महाराजांस नानांनीं भेटी केल्या. महाराजांची मर्जी बहुत संतोष जहाली. तेथून शिरोळास येऊन किल्ले रोहिडा यावर शंकराजी नारायण सचिव होते त्यांस भेटीस बोलाविलें. ते क्रियेस स्मरोन आले नाहींत. त्याजवरून महाराजांनीं सांगून पाठविलें कीं, आम्हीं भेटीस येतों. हें वर्तमान ऐकून त्यांणीं देहावसान केलें. दुसरे दिवशीं महाराज किल्लयाखालीं गेले तों त्यांचें शव वरून उतरलें. हें पाहून वर जाऊन त्यांची स्त्री येसूबाई यांचें समाधान महाराजांनीं बहुत प्रकारें केलें. आणि साताऱ्यास येऊन मोर्चेबंदी केली. ते एक वर्षपर्यंत किल्ला लढला. तेव्हां शेखमिरा वांईकर हा दिल्लीस महाराजांजवळ अटकेंत होता, त्याजवर बहुत विश्वास होता. त्यास सांगून किल्लयावर फितूर करविला आणि किल्लयावर स्वारी जाऊन प्रतिनिधीस बेडी घालून कैद करून ठेविलें. महाराज शके १६२९ एकूणतिसांचे सालीं सिंहासनावर बसले. मुलुखाचा बंदोबस्त करून संस्थानिक सरदारांस निरोप जहाले. तेव्हां महाराजांनीं नानास सांगितलें कीं, मोरोपंत पिंगळे पेशवे आहेत ही पेशवाई त्यांजकडून दूर करून तुम्हांस देतों. तुह्मी करावी. नानांनीं अर्ज केला कीं, तूर्त " मी जाधवरावाचा चाकर आहें. त्याजपासून निरोप घेऊन येईन नंतर चाकरी करीन. तोंपर्यंत माझें बक्षीस जामदारखान्यांत असावें."

असें बोलून निरोप घेऊन जाधवरायाबरोबर गेले. चार वर्षेपर्यंत जाधवराव यांजवळ व होते. एके दिवशीं नानाकडील चाकर याजपासून बेकैदी जहाली ह्मणोन जाधवरायांनीं हात तोडावयाचा हुकूम केला. हें समजल्यावर नानांनीं सांगून पाठविलें कीं, हात तोडूं नये मला बक्षीस द्यावें. हें त्यांनीं न ऐकतां हात तोडिला. इतक्यावरच नानांनीं आपले मायेचे पांच हजार लोक होते ते तयार करून जाधवरायास सांगितलें कीं, इतकी गोष्ट आमची चालली नाहीं तेव्हां आम्हांस चाकरीची गरज नाहीं. पोट भरेल तिकडे जाऊं. असें म्हणून तेच समयीं कूच करून सातारचे वाटेनें वीस कोसांचा मुक्काम केला. त्यांची फौज कांहीं घेऊन समजावयासि कारभारी आले. त्यांची गांठ पडो न देतां कृष्णा उतरून माहुलीस मुक्काम केला तेथून त्यांची फौज माघारी गेली. नाना येऊन महाराजांस भेटले. त्यांचा निरोप घेऊन सेवेशीं आलों म्हणोन अर्ज केला. महाराजांनीं बक्षीस तयार आहे म्हणोन हुकूम

७. मूळांत " राबि (हि ?)" गद्य असें आहे.

८ " बहिरोपंत " असें असावें

केला. नंतर मोरोपंत पेशवे यांसि महाराजांनीं आज्ञा केली कीं, तूर्त सरकारांत गरज आहे तर तीस हजार रुपये तुम्हीं द्यावे. पेशवे यांणीं विनंति केली कीं, तूर्त ऐवज नाहीं. महाराजांनीं सांगितलें कीं तुम्ही पेशवे, तुमच्यानें कार्य होईना, तेव्हां कसें करावें ! त्यांणीं अर्ज केला कीं, पैका तर नाहीं, महाराजांची मर्जी असेल तसें करावें. महाराजांनीं हुकूम केला कीं, याचा विचार होईल. नंतर बाळाजीपंतनाना यांसि बोलावून सुमुहूर्तावर पेशवाईवस्त्रें बहुमान केला. रहावयासि किल्ला पुरंदर सचिवांकडे होता तो देविला. तेथून आज्ञा घेऊन पुरंदरास येऊन सासवड येथें वाडा बांधून राहिले.

ते समयीं पिलाजी जाधवराव हे वाघोलीस रहात होते तेथून दिवे घाटावर चाहूरभर जागा इनाम घेऊन तेथें वाडी वसवून आपला किल्ला बांधून मजबूत वस्ती केली[१]. तेथें रहात होते. ते सरंजामी सरदार दौलतदार पोक्त [ ]स पूर्वे स्नेह होताच. परंतु पुढें केवळ घरोबा भाऊपणा जहाला. तैसाच बाजी भिवराव टे ट रे यांसी घरोबा विश्वासाचाच जहाला. तेही दौलतदार होते. राणोजी शिंदे हे योग्यतेस पुढें विशेष आणिले, परंतु त्या वेळेस त्यांची चाल मर्दुमीची मनसोब्याची ऐशी होती. मल्हारजी होळकर हे शिलेदारीनें बांड्याचे पदरीं होते तेथून आणून मर्द माणूस मसलतदार अशा योग्यतेनें जवळ बाळगिले. अशा माणसांचा संग्रह करावा ऐशी आवड नानांस होती. ह्मणोन मध्य देशांत सासवड ऐशी जागा पाहून वाडा बांधून वस्ती केली.

तेथें चार सहा महिने जहाल्यावर दमाजी थोरात मवास[१०] हिंगणगांव ठाणें करून मुलूख मारून रहात होता, त्याणें हजार पांचशें प्याद्यानिशीं येऊन पेशव्यांस धरून नेलें. तेव्हां त्याशीं खंडाचा ठराव पन्नास हजार रुपये केला आणि त्याजपाशीं वोलीस बाजीराव व आपासाहेब उभयतां पुत्र मातुश्रीबाई सुद्धां व अंबाजीपंत तात्या पुरंदरे असे हिंगणगांवीं ठेवून आपण निघोन साताऱ्यास येऊन महाराजांस वर्तमान सांगितलेवर महाराजांनीं पन्नास हजार रुपये सरकारांतून देऊन रवाना केलें. तेथून सासवडास येऊन विचार करून आठ पंधरा दिवस राहून, खातरजमेचे लोक चार हजार फौज ठेवून हिंगणगांवावर चालून जाऊन सांगून पाठविलें कीं, लढाईस येणें नाहीं तर वोली सोडून देणें. हें ऐकून दमाजीनें बाई सुद्धां सर्वांस जिवें मारावें ऐशी तसदी केली, कीं तुम्हीं त्यांस याप्रमाणें सांगून पाठविलें नाहीं तर मारले जाल. ऐसें ऐकून अंबाजी-

---

१. ह्या वाडीस 'जाधवाची' वाडी असें म्हणतात. वाडा जाधवांचा आहे तो किल्ल्यासारखा आहे. मध्यें डोंगरी घेतली आहे. चौकोनी आहे. दिवे घाटावर येथून तोफेचा मारा पोहोंचू शकेल.

१०. मवास=लुटारू, बंड.

पंत तात्या यांणीं उत्तर केलें कीं, " आमची आशा त्यांणीं सोडली म्हणोन चालून आले आहेत. आम्ही प्राण तुम्हांस अर्पिले आहेत. तुम्हांमध्ये मर्दुमी असली तर त्याशीं लढाई करून धरून आणा अथवा आम्हांस मारमारल्यानें तुमचे हातीं उगेच सांपडणार नाहींत. " तेव्हां दमाजी याची लढाई जहाली. दमाजीस धरून कैद करून हिंगणगांव लुटून मुलें माणसें यांस भेटून दमाजीं कबिलें सुद्धां कैद करून बेड्या घालून, गांवावर गाढवांचा नांगर फिरवून, त्याची दौलत सांपडली ती घेऊन सासवडास आले. फौजेस निरोप देऊन मुलें माणसें तेथें ठेवून खासा नाना तात्याजी पुरंदरे यांसि समागमें घेऊन दमाजीस घेऊन महाराजांस भेटले. दमाजी कबिले सुद्धां महाराजांनीं किल्ले परळी येथें बंदींत ठेविले. मोठें खूळ मोडिलें. येणें करून महाराज संतोषी जहाले. पन्नास हजार रुपये सरकारचे नेले होते ते पोत्यास लाविले. महाराजांनीं आज्ञा केली कीं, " हे रुपये तुम्हांस बक्षीस दिले होते त्यासि देऊन मुलें माणसें सोडून आणावीं तें कां न केलें ! " यावर नानांनीं अर्जी केली कीं, " महाराजांनीं कमी केलें नाहीं. परंतु पेशवाई मी करितों, मुलें माणसें खंडणी बोलणारास देऊन सोडविल्या नंतर पेशवाई करावयाचें स्वरूप जातें. यास्तव केलें नाहीं. स्वामीचे कृपेंकरून मुलखाचें खूळ मोडलें. स्वामींस यश आलें. " हें ऐकून महाराजांची मर्जी बहुत प्रसन्न जहाली.

नबाब निजामन्मुलुख[११] औरंगाबादेंत होते त्याशीं लढाईचे प्रसंग करून स्वराज्याचा बंदोबस्त पूर्व मर्यादेप्रमाणें गोदेपर्यंत करून अम्मल चालता केला. पुढें नबाब दिल्लीस जाऊं लागले त्याकाळीं नानाशीं संधान त्यांणीं केलें कीं, तुम्ही दिल्लीस फौज पंचवीस तीस हजार स्वार घेऊन यावें. त्यावरून तीस हजार तयार करून रोज तीस हजार रुपये घ्यावे याप्रमाणें करार करून महाराजांची आज्ञा घेऊन दिल्लीस गेले. त्यांची खातरजमा बहुत जहाली. तेव्हां नानास तगटी[१२] निशाण देऊं लागले. त्यासि नानांनीं उत्तर केलें कीं, आमचे स्वामीचें निशाण भगवें हें ठेवून दुसरें करावें हें आम्हांस योग्य नाहीं. त्यावर नबाबांनीं त्या निशाणाची गौरव राखून बादली पटका निशाणास लावून उभयपक्षीं संतोष राखिला. दिल्लीस जाऊन पादशहाच्या भेटी जहाल्यानंतर बोलणें लाविलें कीं, राजा शाहू बेगम साहेबांचा पुत्र यासि कृपा करून राज्यावर रवाना केलें त्याप्रमाणें संस्थानीं काईम जहाले. साहेब सुभे दक्षिणेंत यांची सरदेशमुखीचें वतन करून दिलें आहे त्याचा सनदांचा हुकूम होऊन बक्षीस

---

११. "निजामन्मुलुखच्या" ऐवजीं "सैयद हुसेनखान" असें पाहिजे होतें.

१२. तगटी—सोनेरी.

जहालें पाहिजे. असें नबाबाचे संस्थानाचें बोलणें करून पादशाही सनदा दरोबस्त घेऊन दहा कोटी रुपये सरकारची नजर व एक कोट रुपये दरबारखर्च असे अकरा कोटी रुपये कबूल करून निशा सावकारी दिल्ही. निरोपाचे [पोशाख] पादशहाचे गेले. तेव्हां सर्व मुत्सद्दी यांणीं एक विचार केला कीं, ब्राह्मण मर्दामर्दी नामोशीं घेऊन जाणार यासि कोठें नेऊन दरवाज्यांत घालमेल करून सनदा हिरावून घ्याव्या. पादशहा आमचें ऐकत नाहीं. त्यापेक्षां हा सिद्धांत करून शहरचे दरवाज्यांत पांच हजार सोदे पाठविले. ही बातमी नानास समजली. त्याजवरून मनसोबा करून सर्व स्वारीचा सरंजाम करून आपले नांवकरी बाळाजीपंत भाऊ, फडणीस यांचे आजे बरोबर होते त्यांस पालखींत बसवून, झाडून लवाजमा त्याजबरोबर देऊन स्वारी त्यांची चालविली आणि आपण शेपन्नास स्वारानिशीं कोणी शिलेदार असें लोकांत भासवून दरवाज्याबाहेर निघोन लष्करांत गेले. आणि पादशहास अर्जी लिहून पाठविली कीं, दरवाज्यांत सोद्यांचा जमाव झाला आहे त्यांत ताकीद व्हावी ऐशी अर्जी पाठविली तों स्वारींत हत्यार चाललें. फडणीस ठार जहाले. इतक्यांत ताकीद सजावलांची आली. त्यांणीं सोदे दूर केले. परंतु फडणीस कामास आले. वरकड स्वारीचे लोक येऊन लष्करांत पोंचले. ते वेळेस रामाजीपंत भानू, बाबूराव फडणीस यांचे तीर्थरूप, यांचें समाधान करून वचन दिल्हें कीं, तुम्ही चाकरीची शर्त केली त्यास जोंपर्यंत बाळाजी विश्वनाथ याचा वंश यास पेशवाई तोंपर्यंत तुमची फडणिशी. असा करार करून देऊन शांतवन केलें. नंतर नबाबाची स्वारी देशीं आलियावर निरोप घेऊन महाराजांकडे येऊन भेटी जहाल्या. सारें निवेदन करून सनदा व खिलत पादशाही म्हणजे वस्त्रें आणिलीं होतीं [तीं] महाराजांस दिल्हीं. त्याजवरून महाराजांस अति उत्साह जाहला.

पुढें नबाबाची एखलास यामुळें दक्षिणचे सहा सुभे विजापूर दौलताबाद बऱ्हाणपूर हे लगत यांत अम्मल सरदेशमुखी व गनिमाची चौथाई बाबतीं पेशजीचे कराराचा हा अम्मल स्वारी करून सुरू [करूं] लागले आणि विजापूर, बेदर, भागानगर हे तीन सुभे यांत नागपूरकर भोंसले यांसि फावेल नसा अम्मल यांणीं बसविला.

याप्रमाणें श्रम साहस करून बाळाजीपंत नाना यांणीं महाराजांची सेवा

---

१३. निशा=खात्री.
१४. नामोश=लौकिक, अब्रू.
१५. आपले नांवकरी=आपलें नांव धारण करणारे.
१६. सजावल=

एकनिष्ठेनें करून पेशवाई केली. थोरले पुत्र बाजीराव बल्लाळ व धाकटे पुत्र चिमणाजी बल्लाळ आपा. वडील कन्या अनुबाई ही व्यंकटराव घोरपडे यांसि दिल्ही. दुसरी कन्या भींगूबाई[17] ही बाबूराव सदाशिव बाबूजी नाईक बारामतीकर यांचे बंधूस दिल्ही. याप्रमाणें सातवर्षें पेशवाई करून शके १६४२ बेचाळीस सालीं दिनगत झाले. पुढें बाजीराव साहेब यांणीं पेशवाई चालविली. [हस्त अक्षर रामचंद्रभट्ट जोशी यांचें असे. मि० श्रावण वा। ६ मंदवारीं तिसरे प्रहरीं समाप्त. शके १७६३ प्लवनाम संवत्सरे सु॥ इसन्ने अर्बैन मया तैन व अल्लफ.]

---

[४९५] बाजीराव बल्लाळ.

कैलासवासी बाजीराव बल्लाळ प्रधान यांणीं पेशवाई केली तीं किती वर्षें केली ? यांसि पेशवाई कधीं प्राप्त झाली ? पराक्रम काय काय केला ? म्हणोन प्रश्न केला त्यास बाळाजी विश्वनाथ यांणीं शाहू महाराज यांची चाकरी एकनिष्ठपणें करून पेशवाई मिळविली. त्या दवलतीचा उपभोग सात वर्षें केला. स्वामींची कृपा पूर्ण संपादून दिवसगैत[2] जाहले. ते समयीं बाजीराव साहेब वीस बावीस वर्षांच्या वयांत होते. चिमणाजी आपा साहेब दहाबारा वर्षांचे उमरींत होते. कारभारी अंबाजीपंत पुरंदरे दिवाण होते. तसे ब्राह्मणमंडळीमध्यें बाजी भिवरावें[3] व कृष्णराव महादेव जोशी चासकर[4] हे बाजीराव यांची स्त्री काशीबाई ताई यांचे बंधु हे मोंगलाईंत चाकरी करून दवलत करीत होते. शिपाई महाशूर होते. त्यांचे तीर्थरूप महादाजी कृष्ण बहुत बुद्धिवान् होते. तसेच चिमणाजी आपा यांचे सासरे विसाजी कृष्ण, त्रिंबकराव मामा पेठे यांचे तीर्थरूप, हे बुद्धिवान्. तसेच मल्हार दादाजी बर्वे कचरेकर[5], रायाचे

---

१७ हिचें नांव अन्यत्र "भिवूबाई" असें आढळतें.

१. हेंही प्रकरण बापू दीक्षित श्रोत्री यांजकडीलच. रा० विष्णु धोंडदेव भागवत यांनीं पाठविलें. हें खर्डा कागदाच्या उभ्या बंदांवर लिहिलें आहे. नवव्या बंदावर संपूर्ण झालें आहे. अक्षर मध्यम प्रकारचें आहे शेवटीं शक १७६३ लिहिला आहे. तो प्रत केल्याचा किंवा बखर लिहिल्याचा हें कळण्यास मार्ग फारसा नाहीं, तथापि प्रत केल्याचा असावा असें वाटतें.

२. मूळांत "दिवसगत" झाले. असें आहे तें बरोबर नाहीं.

३. हे सोनोरीचे पानशे असावे.

४. चासकर जोशी हें मोठें शूर घराणें मोगलाई अमलांत सरदारी करून होते. बाळाजी विश्वनाथास पेशवाई होण्यापूर्वीं जीं कांहीं चितपावनांचीं घराणीं घाटावर आलेलीं होतीं त्यांपैकीं हें एक होय. चास गांव पुणें जिल्ह्यांत खेड तालुक्यांत भीमा नदीचे कांठीं आहे. गांव लहानसाच आहे. तरी त्याची रचना मोठी सुरेख आहे.

५. "कचरेकर" असें स्पष्ट आहे. अन्यत्र "डुबेरकर" असें आढळतें. हे बाळाजी विश्वनाथाचे सासरे.

शिंदे नारायणराव यांचा निरोप घेऊन फौजेची तयारी करून हिंदुस्थानांत गेले. ते जाऊन तिकडे बहुत पराक्रम करूं लागले.

एके दिवशीं नारायणरावसाहेब चिंचवडचे देवास भेटावयास गेले. तेथें भोजन करून वाड्यांत आले. महालांत निजावयास गेले. हरिपंत फडके व चाफाजी खिजमतगार्‍य असे बातमी गारद्यांची घेऊन वाडयांत शिरले. चाफाजीनें सांगितलें कीं, वाड्यांत गार्दी फार जाहाले. हरिपंत नारायणरावांचा निरोप घेऊन घरास आले. राव गार्द्यांची गर्दी पाहून फितूर असें समजून पळावयास लागले. मागें सुमेरसिंग व खरकसिंग व तुळाजी पवार लागले. चाफाजी आडवा जाहला. तो तेथें च मारला. दोन गाई पुढें आल्या. त्या तेथेंच मारल्या. नारायणराव दादासाहेबांचे गळ्यांत पडले कीं, मजला गार्दी मारतात. मला सोडवावें. हें राज्य दवलत तुमची आहे. तुम्ही सांभाळावें. असें म्हणून गळां पडले. तेव्हां सुमेरसिंगास दादांनीं सांगितलें कीं लेंकरास मारूं नका. तेव्हां सुमेरसिंग बोलला कीं, त्यांची फौज बाहेर पन्नास हजार जमा झाली आहे. त्यांस सांपडलों तर आमचे प्राणांचे ग्राहिक होतील. यास्तव तुमच्या करितां मारिलें पाहिजे. दादा बोलले कीं, मजला मारा परंतु रायास मारूं नका. तेव्हां सुमेरसिंग बोलला कीं, तुम्हांस मारून नफा काय! साप दुखवून सोडून द्यावा तशी अवस्था होईल. असें बोलून तुळाजी पवार यानें रायाचा पाय धरून ओढिला आणि सुमेरसिंगानें तेग्याचे हात मारिले आणि पोटांतून केशरी भात कोथळा बाहेर पडला. दुसरा हात मारिला तों शीर तुटून गेलें. तिसरा हांत मारिला तों हात तुटून चौकांत पडला. सोप्यांत रक्ताचा प्रवाह चालला. सुमेरसिंगानें तेग्याचे हातांनें तोडून पुरा केला. शके १६९५ विजयी नाम संवत्सरे भाद्रपद शुद्ध १४ सोमवारीं मारले गेले.

नंतर वाड्यांत नागव्या तरवारा झळकूं लागल्या. शहरांत हुल्लड होऊन फौज जमा झाली. दादासाहेबांस गारदी घेऊन चौसोपींत आले. नागव्या तरवारा करून शंभर गारदी दादांभंवते बसले. इतक्यांत बाहेर हुल्लड होऊन पन्नास हजार फौज बुधवारांत जमा झाली. आनंदरावजींनीं तोफा आणविल्या. परंतु दोघे खासे आंत असतां तोफा कोणावर टाकाव्या! तोफा आल्याचें वर्तमान गारद्यांस कळलें. तेव्हां दादांस सांगूं लागले कीं, बाहेर तोफा आल्या. पुढें विचार काय? आमच्या प्राणावर आलें. तरी अगोदर तुम्हांस मारून मग आम्हीं मरूं. तरी याचा बंदोबस्त करावयाचा असल्यास करावा. नाहीं तर मरण येईल. असें सांगितलें. तेव्हां दादांनीं घोरपडे व पुरंदरे बजाबा यांस बोलावून घेतलें आणि सांगितलें कीं, येथें प्रसंग असा गुजरला आहे. फौज माघारी

न्यावी. गारदी पैक्याकरितां तसदी करतात. यांची तजवीज असावी. असें ह्मणोन बाहेर पाठविलें. बजाबा व मालोजी [यांनीं] बाहेर येऊन सांगितलें कीं, एक मोहरा गेला. जें होणार तें जालें. तुम्ही आपले ठिकाणास जावें. पुढें कैसा बंदोबस्त होईल तो पाहूं. असें ऐकून फौजा माघाऱ्या गेल्या.

दुसरे दिवशीं गारद्यांनीं पैक्याचा नेट लाविला. तेव्हां मोरोबादादांस बोलावून तीन लक्षांची निशा गारद्यांस देविली. गारदी आपले घरास गेले. सूतक फिटल्यावर पर्वतीचें दर्शनास गेले तों विसाजीपंत बिनीवाले व तुकोजी होळकर व महादजी शिंदे हिंदुस्थानाची मोहीम करून पुण्यास आले. विसाजीपंतांनीं दादांस बहुत फजीत केलें. नंतर फौजेची समजावीस करून वीस लक्ष रुपये जामदारखान्यांत दाखल करविले.

नंतर राज्यकारभार दादासाहेब करूं लागले. सर्व मुत्सदी खुषीनें वर्तूं लागले. नंतर दसऱ्याचे मुहूर्तें डेरे देऊन फौज घेऊन कूच करून पंढरीस जाऊन मोंगलांवर स्वारी केली. दत्तक पुत्र अमृतराव यांस साताऱ्यास पाठवून महाराजांचीं पेशवाईचीं वस्त्रें घेऊन आले आणि दरकूच करून बेदरास आले. तेथें यांची व त्यांची गांठ पडून बेदरास वेढा घातला. ते समयीं नबाबांनीं वीस लक्षांची जागीर द्यावयाचा करार कृष्णराव बल्लाळ यांचे विद्यमानें करून दुसरे दिवशीं भेटीचा समारंभ झाला. स्नेहावर दृष्टि देऊन जाहागीर माफ केली. तेथून कूच करून महालांत जाऊन राज्याच्या अमलाचा बंदोबस्त करून भीमाकृष्णाकांडनूरसंगम उतरून कर्नाटकांत चालिले. मुरारराव घोरपडे ममलकतमदार सेनापती यांसि भेटीस बोलावून नबाब बसालतजंग यांस भेटीस बोलाविलें. ते येऊन आपली तालुक्याची खंडणी चुकवून, तेथून कूच करून, तुंगभद्रेवर जाऊन, दर मजल बारी पावेतों गेले. महमदअलीखान याजकडून अर्काट प्रांतींच्या खंडण्या घेऊन हैदरखान याजकडून कर्नाटक प्रांतींच्या खंडण्यांचा ऐवज करार करून खंडणी घेतली. खंडणी घेऊन पंढरपुरास आले.

तेथून मुत्सदीमंडळ वगैरे राजश्री नानासाहेब फडणीस व सखारामबापू व मोरोबा दादा व कृष्णराव बल्लाळ व तुकोजी होळकर सुभेदार व महादजी शिंदे वगैरे सरदार सर्व शरीरप्रकृतीचें निमित्य करून पुण्यास आले. नानाफडणीस [यांनीं] मसलत बांधून, सर्व येक मतें करून, श्रीमंत मातुश्री गंगाबाई व सौभाग्यवती काकूबाई [यांस] वाड्यांतून काढून पुरंदरास नेऊन ठेविलें. गंगाबाई सहा महिन्यांची गरोदर होती. ती नानाफडणीस व सखारामबापू व तुकोजी

६४. यांचे वंशज वसई नजीक पापडी । या गांवीं राहतात.

होळकर सुभेदार यांनीं हिम्मत धरून पुरंदरी ठेविली. नंतर त्रिंबकराव मामा व हरिपंत फडके यांस समागमें फौजा देऊन पंढरपूरचे सुमारावर पाठविले. कर्नाटकांतून दादासाहेब येऊन पंढरपुरावर लढाई झाली. त्रिंबकराव मामांस दादासाहेबांनीं पाडाव करून धरून नेलें. हें वर्तमान मोंगल व भोंसले व प्रतिनिधि यांस कळलें. नंतर सरकारचे फौजेंत हरिपंत फडके मुख्य करून देऊन नबाब व भोंसले व प्रतिनिधि परशुरामभाऊ वगैरे कुल् सरदार फौजे सुद्धां दादासाहेबांचे पिच्छेवर गेले. नंतर दादासाहेब निघून औरंगाबाद व बऱ्हाणपूरचे मार्गे नर्मदापार जाले. पिच्छेवर सरदार हरिपंततात्या व भोंसले व परशुरामभाऊ प्रतिनिधि वगैरे फौज लागली होती. मोंगल औरंगाबादेहून माघारे हैदराबादेस गेले. नर्मदेवर फौजा आल्या. हें समजून दादासाहेब धारेस आले. दादांची समजाविशी करावी म्हणोन नाना व सखारामबापू विचार करून वेरुळास आले. हें वर्तमान दादासाहेबांस कळलें. त्यांस संशय प्राप्त होऊन सौभाग्यवती आनंदीबाई यांस धारेस ठेवून आपण गुजराथ प्रांतीं गेले. हें वर्तमान सखारामबापू व नानांस कळल्यावर दादासाहेबांचे मागें फौजा पाठवाव्या हा विचार करून, हरिपंत व परशुरामभाऊ यांस लिहून, फौजा रवाना करून, आपण वेरुळाहून पुरंदरास आले. पाठीवर फौजा होत्या. त्यांची व दादांची लढाई होऊन दादासाहेब शिकस्त खाऊन पळाले. ते खंबाइतांत जहाजांत बसून मुंबईस इंग्रेजांकडे गेले.

नंतर इकडे सर्वत्रांचे पाळग्रहण करावयास शके १६९६ जयनाम संवत्सरे अधिक वैशाख शुद्ध ७ इंदुवार ते दिवशीं श्रीमंत सवाई माधवरावसाहेब यांनीं अवतार घेतला. दोन प्रहरीं जन्म जाला. तेणें करून स्वराज्यांतील प्रजे लहानथोरांस व परराज्यांतील लोकांस संतोष जाहला. तो कोठवर ल्याहावा ! सरदार व फौज दादासाहेब यांजपासून निघून हरिपंततात्यांस भेटली. त्याच सालीं शके १६९६ पौष शुद्ध ९ भोमवारीं सौभाग्यवती आनंदीबाईस बाजीरावसाहेब धारेस जाले.

श्रीमंत भाऊसाहेब यांचे नांवाचा तोतया जाला. त्याणें कोंकणांत अंमल करून तमाम किल्ले घेतले. पुंडावा करूं लागला. तो पुण्यास आणविला. त्याचें पारपत्य करते वेळेस लौकिकास्तव किल्ले रत्नागिरी येथें ठेविला. तो किल्लेदारांनीं शके १६९८ दुर्मुखनाम संवत्सरे चैत्र शुद्ध १ [रोजीं] बेडी तोडून मोकळा करून बाहेर काढिला. तेव्हां फौज जमा करून तमाम किल्ले [त्यानें] घेतले. सिंहगडपर्यंत किल्ले घेतले. नंतर सरकारची फौज [व] मुत्सदी जाऊन लढाई आधिनशुद्धांत झाली. तोतयाचा मोड झाला. तो पुण्यांत महादजी शिंदे यांनीं

आणिला. सर्व पुण्यांत फिरवून शेखसल्ला पीर याजपाशीं मेकसूं घालून मारिला. सहाचौ महिन्यांनीं कोंकणचा अम्मल तोतयाचा उठून दिला.

नंतर शके १६९९ हेमलंबीनाम संवत्सरे या सालीं रामराजे यांस व्यथा जाली. नंतर स्वामींनीं विचार करून, महाराजांचे गोत्रपुरुष त्रिंबकराव भोंसले वावीकर यांचे पुत्र आणून, सुमुहूर्तें दत्तविधान करून, शाहूराजे नांव ठेविलें. मग शके १६९९ हेमलंबीनाम संवत्सरे मार्गशीर्ष शुद्ध पक्षीं रामराजे शांत जाले. कैलासवास केला.

दुसरे शाहूराजे शके १७००–१७३०

म्हं० इ० स० १७७८–१८०८.

नंतर शके १७०० विलंबीनाम संवत्सरीं मार्गशीर्ष वद्य अष्टमी ते दिवशीं शाहू राजे यांस राज्याभिषेक करून सिंहासनारूढ केलें. सातार्‍यास होते. शके १७०० विलंबीनाम संवत्सरे या सालीं दादासाहेब इंग्रजांस घेऊन तळेगांवास आले. तेव्हां स्वामींनीं इकडून शिंदे व होळकर व हरिपंत फडके वगैरे सरदार यांस पाठविलें. लढाई बहुत जाली. इंग्रेज जेर झाला. तह करून मुंबईस गेले. दादासाहेब यांनीं महादजी शिंदे यांचे विद्यमानें गंगातीरास राहावें असा करार केला. शिंदे यांनीं फौज हरी बाबाजी याजबराबर देऊन [त्यास] रवाना केलें. हरि बाबा यांजपासून अमर्यादा जाली. तेव्हां दादा त्यांचें पारपत्य करून दरमजल सुरतेस गेले. त्याजवर गार्डर* इंग्रज कलकत्याहून खुषकीनें सुरतेस गेले. तेव्हां सरकारांतून रामचंद्र गणेश व बाळाजी गोविंद यांनीं फौजसुद्धां वसईस जाऊन उपराळा करावा तों गाडर इंग्रज गोर्‍याचे शहरावरून मार्ग होता तो धरून बसला. तेव्हां लढाई पडली. मुंबईहून जहाजांवरून तोफा वगैरे जंगी सरंजाम आणून मोरचे देऊन वसई किल्ला इंग्रजानें घेतला. गाडर याचे फौजेची लढाई जंगी होऊ रामचंद्र गणेश ठार पडले. तेथून गाडर दरकूच बोरघाटास येऊन खंडाळ्यावर राहिला. हरिपंत फौजे सुद्धां कोंकणांत होते. ते वरघाटीं येऊन अलकडे खंडाळ्याचे नजीक पांच कोसांवर राहिले. तेथून सडे स्वारीनिशीं जाऊन तोफा नेऊन लागू केल्या. त्यांवर टाकीत होते. तोफेची मारगिरी चालली. खंडाळें घाटांत अडचणीची जागा. फौजेचा उपाय न चाले. दोन महिने याप्रमाणें होत होतें. दाणावैरण कोंकणांतील इंग्रजांस येत हो मुंबईहून सामान येत होतें. याजकारितां हरिपंत यांनीं तुकोजी होळकर व परशुरामभाऊ घाटाखालीं पाठविले. इंग्रजांची दाणावैरण बंद केली. तेव्हां

६५. इ. स. १७७८ त | * हा Goddard होय.

इंग्रजांस महागाईचा पेंच पडला. छबिन्याचे लोकांची नजर चुकवून, रात्रीं कूच करून, घाटाखालीं जाऊन, बेलापुरास गाडरानें मुक्काम केला. हरिपंत फौज सुद्धां घाट उतरून त्याचे पाठीवर पाव कोसाचे तफावतीनें राहिले. इंग्रज प्रहर रात्र रहातां चंद्र २६ रबिलाखरीं कूच करून चालिला. हरिपंत [यांनीं] सर्व सरदार लोक हशमगड पार केला. लढाईचें तोंड लाविलें. चिकाटी बसविली. तुकोजी होळकर व परशुरामभाऊ पटवर्धन यांनीं अघाडीस तोंड लाविलें. इंग्रज लढाई करीत करीत दोन कोसांवर गेला. तेथून चंद्र २८ रबिलाखर मध्यरात्रीं कूच करून चालिला. ते समयीं सरकारचे लोकांनीं निकड करून लढाई लाविली. तोफेची व बाणांची मारगिरी केली. लढाई खडाजंगी होऊन इंग्रजांस जरबेत कोंडून आणून शिकस्त करून लुटून फस्त केलें. तेव्हां इंग्रज मोठ्या यत्नानें पनवेलीस जाऊन पोंचला आणि [त्यानें] तह करून खंडणी कबूल केली. दादासाहेब यांस हवालीं केलें. कल्याण, वसई, बेलापूर, अमदाबाद, गुजराथपर्यंत त्यांनीं मुलुख दाबला होता तो सरकारांत परत दिला. हरिपंत तात्या यांनीं दादासाहेब यांस घेऊन कैद करून बंदीशाळेंत कोपरगांवीं गंगातीरीं ठेविलें. आनंदीबाईस धारचे किल्ल्यांतून आणून कोपरगांवास कैदेंत बाजीराव सुद्धां ठेविलें.

आपण श्रीमंत सवाई माधवराव व नाना फडणवीस सर्व मुत्सद्दी मिळोन राज्यकारभार पुण्यांत चालत होता. नारायणराव यांस ज्यांनीं मारलें ते गारदी आपले कुटुंब सहित लेंकरांबाळांनिशीं पळून जहाजांत बसून समुद्रांत गेले. तेव्हां नाना फडणीस यांचें लिहिलें इंग्रजांस गेलें कीं, आमचे चोर तुमचे कडे जहाजांत बसून आले [आहेत] त्यांस धरून आम्हांकडे पाठवून द्यावे. तेव्हां इंग्रेजांनीं त्यांस धरून पुण्यास पाठविलें. तेव्हां नानांनीं त्यांचे बहुतच हाल करून हातापायांस सुया टोंचून, हत्तीचे पायीं बांधून, सळया तापवून कानांत घातल्या. असे नित्य सहा महिने बहुत हाल करून त्यांस मारीत होते. सांडसानें त्यांचें शरीर तोडून चुन्याचें व मिठाचें पाणी शिंपडून जेरबंद मारीत होते. असे सहा महिने बहुत प्रकारें त्यांचे हाल करून त्यांस मारिलें. त्यांचे बायकापोरांचे गळे त्यांचे देखत कापून निर्वंश करून मग त्यांस मारिलें. नारायणराव यांस मारण्याचे मसलतींत जे मुत्सद्दी सखारामबापू व मोरोबादादा वगैरे मिळाले होते त्यांस धरून कैद करून पायांत बेड्या घालून किल्ले प्राप्त केले. नानांनीं राज्याचा बंदोबस्त करून दरम्यान बंडें मोडून टाकिलीं. श्रीमंतांचे मुत्सद्दी खुशीनें वर्तूं लागले.

नंतर श्रीमंतांची मुंज जहाली. श्रीमंतांपाशीं नेहमीं बळवंतराव यांचे पुत्र

आपाजी बळवंत यांनीं असावें. श्रीमंत हौदांत पोंहावयास शिकत होते. नंतर शके १७०४ शुभकृतनाम संवत्सरे माघमासीं लग्नसमारंभ होऊं लागला तेव्हां नवाब पोलादजंग ही लग्नसमारंभास बोलाविले. तेही आले. महाराज छत्रपति साताऱ्याहून आले. सर्व सरदार लोक बोलाविले. दिल्लीस पादशहास अर्जदास्त पाठविले. पातशहा [यांनीं] वजीर सुजा उल्मुलुख यांस पाठविलें. सर्व राजे रजवाडे जमा झाले. मश्रुलमुल्क नबाबाकडील ते ही आले. लग्नाचा समारंभ नानांनीं करविला. कापडलीवर(?) आरशाचें वाड्यांत कगांत वधूमंडप फार चांगला तऱ्हेचा केला. कागदी बाग व मेणाचीं झाडें तऱ्हेचीं केलीं. अतसबाजी दारूचें काम फार चांगलें केलें. थोर चौरंग करून, माणसांचे डोईवर देऊन, त्याजवर कलवांतिणी स्वारी चालतां वधूमंडपा पावेतों जातां येतांना नाचल्या. कागदाचे बाग चालविले. सरकार वाड्यापासून वधूमंडपापावेतों चिराखदान हिलाल दुरस्ता सारें रात्र लाविले. शहरांत बाहेर नाकेबंदी करून फौज व पायदळ ठेवून बंदोबस्त केला. स्वारी चालावयाचे समयीं दुरस्ता गारदी ठेवून दाटी व गूलगलबा, कजियाकफावत होऊं न देतां बंदोबस्त केला. नूतनच कल्पना करून आरास फार चांगली केली. थोर थोर शिष्ट ब्राह्मणांस आमंत्रणें यथायोग्यतेनें पालख्या घोडीं पाठवून भोजनाचा समारंभ केला. दक्षणा वस्त्रे योग्यतेनें दिलीं. अलंकार हत्ती घोडे नजर देऊन, समारंभ पाहून, बहुत संतोष होऊन, स्वारी तयार करून, साताऱ्यास महाराज छत्रपति गेले. त्याजवर नबाबास मंडपांत नेऊन आरास दाखविली. भोजन करून, राग नृत्य पाहून, घोडा जवाहीर शिरपाव देऊन, नबाब मश्रुलमुलुख हैदराबादेस गेले. वजीर सुजा उल्मुलुख हत्ती घोडा शिरपाव जवाहीर देऊन दिल्लीस गेले. सरदारांची मुदारत यथायोग्यतेनरूप बहुमान करून निरोप दिला. नंतर सरकारपदरचे सरदार, मुत्सदी, सावकार, व कारकून व लहान मोठे व हशम गार्दी व शागीर्द पेशा कारखाने सुद्धां लहान थोरांस यथानुक्रमें भोजनास बोलावून, यथायोग्यतेनरूप ज्यास द्यावयाचें तें देऊन, बहुत प्रकारें मदारत ठेवून बहुमान केले. पूर्वी स्वयंवर झालें त्याप्रमाणें हें ही स्वयंवर जालें.

सरदार महादजी शिंदे श्रीमंतांचा निरोप घेऊन हिंदुस्थानांत गेले. त्यांनीं जागोजागीं खंडण्या घेऊन जेर करून राज्य आक्रमिलें. गुलाम कादर यास लढाई देऊन त्यास मोडून लुटून मारिलें. त्याचें राज्य आक्रमिलें. हिंदुस्थानांत होते. छावणी केली. आगरें घेऊन ठाणीं बसविलीं. मथुरेस जाऊन छावणी करून राहिले. दिल्ली प्रांतीं असबतखां बंड होता. त्यास

---

६६. इ. स. १७७८ त.

मोडून लुटून फस्त केला. त्यानें पातशाहास कैद केलें होतें. त्या पादशाहास आणून तखतावर बसवोन त्याची वजीरात केली. दिल्लीस अम्मल बसवून अंतर्वेदींत* वगैरे हिंदुस्थानांत पराक्रम केला. पाटील बावांचें नांव बहुत झालें. बुंदेलखंड हें ही त्यांस मिळालें. सवाई माधवराव यांचे प्रतापेंकरून सर्व राज्य आक्रमिलें. हिंदुस्थानांतच होते.

हैदरखान मृत्यु पावला. त्याचा पुत्र टिपू सुलतान राज्यकारभार करीत होता. त्याची व इंग्रजांची चुरस लागून वांकडे आलें. त्यांच्या लढाया मुकाबले होऊं लागले. इंग्रजांची खराबी होऊं लागली. कोणी गोरे टांगले, कोणी मारले, मोठे सरदार कर्नेल जनरल यांस धरून तळून टाकिले. असें होऊन त्याची व इंग्रजांची चुरस लागली. लढाया होऊं लागल्या.

मग इकडे शके १७०५ चे सालीं मृत्यु पावले [त्यांचा] तपशील:—

१ पार्वतीबाई भाऊसाहेब यांची स्त्री १७०५.

१ सगुणाबाई जनार्दनपतांचे स्त्री १७०५.

—
२

१ कोपरगांवीं गंगातीरीं श्रीमंत दादासाहेब मार्गशीर्ष वद्य ३ ते दिवशीं मृत्यु पावले. क्रियाकर्म गंगातीरीं बाजीराव यांनीं केलें, शके १७०५.

—
१.

—
३

दादासाहेब मेले तेव्हा आनंदीबाई गरोदर होती. शके १७०६ क्रोधीनाम संवत्सरे या सालीं माघ शु॥ पौर्णिमा [रोजीं] चिमाजी आपा कोपरगांवीं आनंदीबाईचे पोटीं निर्माण जाले. ते कैदेंत च होते. श्रीमंत व नाना फडणवीस पुण्यास राज्य करीत होते. सर्व जन सुखी केले. घाशी कोतवाल यानें तैलंग ब्राह्मण कोतवालचावडीचे खोलींत कोंडून मारिले. त्याजवर श्रीमंतांची इतराजी अवकृपा होऊन शहरांत फिरवून पांच पाट काढून पर्वती नजीक गुलटेकडीवर मारलें. पुढें राज्यकारभार चांगला चालला. राज्याचा भर भारी जाहला. मुलकांत आनंद जाहला. तुकोजी होळकर ही होते. व महादजी शिंदे मथुरेस छावणी करून होते. त्यांनीं मुलूक काबीज केला. दरोबस्त ठाणीं बसविलीं. इकडे शके १७१४ परिधावीनाम संवत्सरे [या सालीं] सौभाग्यवती रमाबाई माधवराव यांची स्त्री ती परलोकास गेली. नंतर दुसरें लग्न फाल्गुनमासीं जालें. पहिल्या लग्नाचा समारंभ तसा न जाला. सुमारांत केलें.

---

* अंतर्वेदी=गंगा व यमुना या दोन नद्यांच्या चिमट्यामधील प्रांत.

१७. इ. स. १७८२ त.

नंतर महादजी शिंदे हिंदुस्थानांत होते त्यांजला सरकारचीं पत्रें पुण्याहून गेलीं कीं तुह्मीं यावें. त्याजवरून शिंदे कूच करून पातशाही वस्त्रें वजीरीचीं घेऊन, नालकी वाहान घेऊन, लाख फौजेनिशीं पुण्यास आले. पातशाही वस्त्रें व खिलत नालखीसह श्रीमंतांस अर्पण केलें. नंतर फाल्गुन मासीं रंगाचा बेत केला. पंचमीचे दिवशीं भोजन करून नंतर रंग खेळले. जागोजाग दुरस्ता रंगाचे बंब उभे केले. शहरांत स्वारी निघाली. श्रीमंत हत्तीचे हौद्यांत बसले व शिंदे ही एक्या हौद्यांत बसले आणि रंग व गुलाल यांची भंडमार बहुत जाली. कलवांतिणींचे तक्तराव केले. सर्वत्रांचे हातांत पिचकाऱ्या व रस्त्यांत जागोजाग नानातऱ्हेचे रंग करविले. ते दिवशीं मोठा आनंद जाहाला. महादजी शिंदे व श्रीमंत परस्परें रंग बहुत खुशींत खेळले. नंतर स्वारी वाड्यांत आली. आठा चौं रोजानीं शिंदे यांणीं पर्वती नजीक हिंदुस्थानचे कारागिर आणून दारूची लंका करविली. तो महिनाभर तमाशा जाला. राज्याचा भर भारी जाला. पुढें कांहींएक दिवशीं शंभु वाघ महादजी शिंदे यांणीं हिंदुस्थानांतून आणिला होता तो श्रीमंतांस नजर केला व एक गेंडा ही दिला. पुढें महादजी शिंदे पुण्यास होते. नंतर शके १७१५ प्रमोदीनाम संवत्सरे माघ शुद्ध ११ ते दिवशीं सरदार महादजी शिंदे शांत जाले. मोठा शोक जाला. तेव्हां त्या दौलतीस खावंद कोणी पाहिजे [ह्मणून] सरकारांनीं व नानांनीं विचार करून त्यांचा लेकवळा गोत्रपुरुष दौलतराव शिंदे आणून दत्तविधान करून खावंद केले. शके १७१६ आनंदनाम संवत्सरे या सालीं हरिपंत फडके सिद्धटेकास मृत्यु पावले. त्यांचे पुत्र पुढें हरिपंतांचे जागीं फौजेचें काम जरीपटक्याचें करूं लागले.

शके १७१६ चे सालीं निजामअल्ली बोलले कीं, गनीमाचे राज्यांत आपला अम्मल बसवावा. गलीम बंड आहे ह्मणोन स्वारी करावी [अशी] सरकारांत अमर्यादा बोलूं लागले. गोविंदराव काळे वकील यांनीं श्रीमंतांस लिहून पाठविलें कीं येथील प्रसंग असे तऱ्हेचा आहे. स्वारीची तयारी होत आहे. सरकारांनीं फौजेची तयारी केली [तेव्हां] शिंदे[६८] होळकर[६९] पुण्यास च होते. गाईकवाड गुजराथ प्रांतींहून बोलाविले. भोंसले नागपुरीं होते. त्यांस बोलाविलें. परशुराम भाऊ, बाबा फडके, सरदार कुल मंडळी फौजे सुद्धां बोलाविली. स्वारीची तयारी होऊं लागली. जिउबा दादा शिंद्यांकडील पलटण कंपू सुद्धां अंतर्वेदींत होते. त्यांस ही बोलाविलें. ते पलटण सुद्धां दरकूच येऊन दाखल जाले. दारूची वगैरे

---

६८. दौलतराव.
६९. तुकोजी.
७०. गोविंदराव.
७१. रघूजी.

अनुक्रमनंबर	ग्रंथाचें नांव.	कि०.		ट० हां०.	
		रुपये.	आ०.	आ०	पै.

संस्कृत ग्रंथ.

६	कालेय कुतुहलम् नाम प्रहसन *	०	५	०	६
७	शिवकाव्य पूर्वार्द्ध–पुरुषोत्तम पंडितकृत	१	८	२	०
८	पंत विठ्ठल कविकृत–सुश्लोक लाघव.	१	५	१	६
९	युवराज कविकृत–रामकाव्य.	१	०	१	६
१०	वेदांत केसरी–शंकराचार्यकृत	०	९	१	०
११	शिवकाव्य उत्तरार्द्धम्-पुरुषोत्तम पंडित कविकृत ...	१	५	१	०
१२	पंत विठ्ठलकविकृत गजेन्द्रचंपू	०	८	१	६
१३	लघुकाव्यानि–अनेककविकृत प्रकरणें	२	०	२	६
	राजव्यवहार कोश	०	३	०	६
	अमरू शतक	०	६	०	६
	पुष्पबाण विलास	०	१॥	०	६

ज्यांच्या नांवावर * अशी फुली केली आहे तीं प्रकरणें सुटीं आहेत, बांधिलेलीं नाहींत, बांधून पाहिजे असल्यास त्याबद्दल खर्च ८१ आणा निराळा पडेल.

सूचना.

(१.) सन १८७८ पासून तों सन १८८७ अखेरे पर्यंत ज्यांस अंक पाहिजे असतील त्यांनीं दर सालचे १२ अंकांस ५ रु० ५ आणे प्रमाणें आम्हांकडे किंमत पाठविली असतां त्यांजकडे रवाना होतील. फुटकळ अंकास ०८०६ प्रमाणें पाठविले असतां अंक रवाना होतील.

(२.) वर्गणी खालीं लिहिलेले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आम्हांस पोंचेल.

रा. रा. श्रीधर गणेश जिन्सीवाले एम. ए. प्रोफेसर ....**मुंबई.**

" " कृष्णाजी महादेव जोगळेकर एम. ए. असिस्टंट डायरेक्टर पब्लिक इन्स्ट्रक्शन..............**बडोदा.**

" " जनार्दन बाळाजी मोडक बी. ए. हायस्कूल ....**ठाणें.**

" " सावळाराम माधव नायब सायेर .... **इंदूर.**

" " अनंत रामचंद्र चांफेकर अ० मा० सिटिस्कूल. **नागपूर.**

" " वामन दाजी ओक असि० मा० ....**संबळपूर.**

" " रामचंद्र रघुनाथ नातू अ० मा० हायस्कूल..**बेळगांव.**

" " गंगाधर पांडुरंग गद्रे अ० मा० हायस्कूल, **कोल्हापूर.**

" " परशुराम भिकाजी भाट्ये वकील ....**रत्नागिरी.**

" " विष्णु मोरेश्वर महाजनी, एम. ए. ....**उमरावती.**

" " अण्णाजी रामचंद्र आत्रे हे० मा० हायस्कूल,....**मिरज.**

" " गोविंद रामचंद्र केळकर इंग्लिश मास्तर..........**वसई.**

(३.) हें पुस्तक सर्वांस घेण्यास सुलभ पडावें म्हणून याची किंमत वर्षास आगाऊ ४ रुपये ट० ह० ०६. मागाहून ५ रुपये ०८. आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्यांचे आंत समजावी. पोष्टाचीं [illegible]कटें पाठविणें झाल्यास तीं अर्धा आणा किंमतीचीं असावीं व रुपयास ००६ प्रमाणें वर्तावळा पाठवावा.

(४.) [illegible] पुस्तकासंबंधानें पत्रव्यवहार, मनिआर्डरी वगैरेचा [illegible]तोः-काव्येतिहास-संग्रह व्यवस्थापक ठाणें ह्या पत्त्या[illegible] करावा.

सरंजामाची व फौजेची तयारी करून कूच करून खरड्यांस दाखल जाले. निजामअल्ली हैदराबादेहून फौजसुद्धां कूच करून खरड्यांस दाखल जाले. श्रीमंतांनीं मुकाम करून मिसळ नेमून दिली. शिंदे यांणीं उजवे बाजूकडे पलटण सुद्धां उभे राहून लढाई करावी. डावे बाजूस भोंसले यांनीं आपले फौजेनिशीं उभें राहून लढाई करावी. होळकर व परशुराम भाऊ व बाबा फडके व गाइकवाड वगैरे मध्यें घेतले आणि चाल करीत करीत पाणी आपले पाठीस घातलें. जरीपटका बाबा फडके यांजकडे. त्याजवर लढाईची मसलत होऊन लढाई सुरू जाली. बाबा फडके लढाई करून शिकस्त खाऊन पळोन परशुराम भाऊकडे आले. श्रीमंत दहा हजार फौजेनिशीं मागें होते. मध्यें सांडणी स्वारांची डांक बसविली. परशुराम भाऊ यांजवर पठाण चालून जाऊन परशुराम भाऊ यांनीं लढाई सफेजंग करून पठाण मारिले. तेव्हां परशुराम भाऊवर तिकडील पठाण उठावणी करून चालून आले. ते समयीं होळकरांनीं व परशुराम भाऊंनीं लढाई मारली. परशुरामभाऊंकडील मोहरा फिरला आणि त्यांचे पुतणे पटवर्धन यांवर पडला. तिकडील पठाण बहुत जोरदार तिरंदाज शिपाई तेगे घेऊन धांवले. घोड्यासुद्धां तिरांनीं पाडाव करीत चालले. लढाई सफेजंग होत गेली. नानाफडणीस श्रीमंतांपाशीं होते. परशुराम भाऊ वगैरे सरदार पठाणांनीं मोडून शिकस्त केले. फौजेंत दंगा केला. हें समजतांच शिंद्यांकडील जिवबा दादा यांनीं तोफांची मारगिरी सुरू केली. तिकडून भोंसल्यांनीं बाणांची मारगिरी केली. इकडून तोफांची मारगिरी व बाणांची मारगिरी यांनीं फौजेचा होष निघून गेला. नबाबाचे फौजेचा धुव्वा उडून गेला. गोळ्यानें लोक व घोडेस्वार व पायदळ हत्ती, उंट वगैरे छिन्नभिन्न झाले. कित्येक उडाले. बाणाचे मारगिरीनें कितीक जळाले. कितीक भाजून गेले. जिवबादादांनीं एक प्रहरांत सहा हजार गोळा मारिला. नबाबाचे फौजेचा भणाणा जाला आणि होष निघून गेला. नबाब निजामअल्ली अंबारींत होते तेव्हां गोविंदराव कृष्ण काळे वकील यांस बोलावून सांगितलें कीं, "बडा गजब हुवा. लढाई महकूब करा" असें ह्मणोन मोहऱ्याचा हत्ती माघारा फिरविला. गोविंदराव कृष्ण यांनीं चिटी लिहून नानांकडे सांडणीस्वार पाठविला आणि लिहिलें कीं, बाण व गोळे मना करावे. नबाब शिकस्त जाले. हे नानापाशीं चिटी पोंहचतांच गोळे व बाण मना करविले. नबाब जनानखान्यासुद्धां खरड्यांचे किल्ल्यांत [७२]गेले. सरकारची फौज जाऊन दाणापाणी बंद करून किल्ल्यास वेढा दिला. नबाबांनीं श्रीमंतांस

---

७२. इ. स. १७९५ ता० १५ मार्च.

बोलावून भेटीचा समारंभ जाला आणि नबाबांनीं शिकेकटार श्रीमंतांचे स्वाधीन करून हें राज्य तुमचें असें म्हणोन साठ लक्षांचा मुलूख दिला. मश्रुलमुलुख कारभारी यांस जामीन ओलीस दिला आणि लिहून दिलें तेव्हां किल्ल्याचा वेढा उठविला.

श्रीमंत खरड्याहुन कूच करून आपले फौजेनिशीं सरदारांसुद्धां पुण्या-नजीक आले. शहरांत चोंहींकडे चिराखदान दिवे लागले आणि बहुत शो-भायमान करून जागोजाग दुरस्ता दारूचीं झाडें लाविलीं. अतसबाजी दारू उडवीत चमत्कार करून सर्व सरदार मुत्सदी वगैरे मंडळी मोठ्या आनंदानें पुण्यांत येऊन वाड्यांत दाखल जाली. शके १७१७ वैशाख शुद्ध १३ ते दिवशीं स्वारी फत्ते करून दाखल जाली. सर्वत्रांस पोषाख जवाहीर दिले. भोंसले नागपुरास गेले. गाइकवाड गुजराथेंत गेले. श्रीमंत यांनीं पुण्यांत राहून बहुत आनंद केला. सर्व जन सुखी केले.

नंतर पांच महिन्यानंतर गणपतीचे महालांतील दिवाणखान्यावरून अक-स्मात, होणार तें, शके १७१७ राक्षसनाम संवत्सरे आश्विन शुद्ध १२ दशी भानुवासरे ते दिवशीं श्रीमंत हजारी कारंज्यावर वरून पडले. तेणेंकरून बहुत दुःखी होऊन कारंज्याची नळी मांडींत भरली. बहुत दुःखी होते. स्वतः नाना फडणीस यांनीं बहुत उपाय करून पाहिले. परंतु कांहीं न चाले. मग १७१७ राक्षसनाम संवत्सरे आश्विन शुद्ध १५ भौमवारीं कोजागरी सायंकाळीं श्रीमंत सवाई माधवराव पेशवे शांत झाले. कैलासवास केला. तेणेंकरून बहुतांस खेद जाला. नबाब निजामअल्ली यांस बहुत वा-ईट वाटलें. शहरांत वगैरे नाकेबंदी होऊन बंदोबस्त केला. नाना फडणीस ही बहुत घोरांत पडले. कांहीं सुचेना.

बाजीराव साहेब व चिमाजी आपा व दत्तक अमृतराव साहेब कोपरगांवास होते. त्यांस बोलवावयास परशुराम भाऊ पटवर्धन यांस पाठवून आणविलें. नानांच्या वगैरे भेटी जाहल्या. फाल्गुन वद्य ३ स दाखल जाले. नंतर नाना फडणीस फाल्गुन वद्य १४ स पुरंदरास आले. तेथून माहाडास पळून गेले. शके १७१८ नळनाम संवत्सरे वैशाख शु॥ ३ चे दिवशीं बाजीराव यांस दौलतराव आपल्या लष्करांत लोणीचे मुक्कामीं घेऊन गेले. नंतर परशु-राम रामचंद्र पटवर्धन यांनीं रात्रीं लक्ष्मणराव रास्ते यांचे वाड्यांत आणिले. तेथें च ठेविले होते. नंतर शके १७१८ नळनाम संवत्सरे वैशाख व॥ ५ स चिमाजी आपाचें दत्तविधान करून चिमाजी माधवराव असें म्हणून पेशवाई-चीं वस्त्रें दिलीं. चिमाजी आपा राज्य करूं लागले. कार्तिक वद्य १४ भृगुवारीं

चिमाजी आपा भांबवाड्यास आले. नानाफडणिसाच्या मनाजोगें झालें. ते माहाडाहून येऊन भेटले. मशीर मोंगलांकडील पुण्यांत होता. तो ही येऊन भेटला. मग परशुराम भाऊ यांजवर बाबा फडके हे मसलत बांधून धरावें या बेतांत होते. त्यांस कळतांच परशुराम भाऊंनीं बाबा फडके यांस धरिलें. कार्तिक वद्य ७ स अमृतराव व बाजीराव व चिमाजी आपा कोंढव्यांचे मुक्कामीं भेटून एकत्र झाले. शिंद्यानें बाजीराव यांस धरून कैदेंत ठेविलें होतें. नाना फडणीस माहाडास होते. तेथून परशुराम भाऊ यांजकडे संधान लाविलें. परंतु न ऐकिलें. याजकरितां मश्रुलमुलुख यांजकडे राज्यकारण करून परशुराम भाऊस धरावें असा बेत केला. तो परशुराम भाऊस कळतांच आश्विन वद्य १२ स परशुराम भाऊ चिमाजी आपास घेऊन पळाले. मागें सरकारच्या फौजा लागल्या. तेव्हां जुन्नराजवळ लढाई होऊन धरिलें. धरून पुण्यास आणिलें. नानांनीं दौलतराव यांजकडील बहुत संधान केलें. परंतु न ऐकतां बाजीराव यांस राज्यावर बसवावें असा पक्ष दौलतराव शिंदे यांचा पडला. वरकड नबाब व भोंसले व गाईकवाड व तुकोजी होळकर सुभेदार वगैरे सरदार यांचा मनसोबा कीं, यांस गादीवर न बसवावें. तेव्हा दौलतराव यांचा आग्रह पडून, दौलतराव यांनीं पुण्यास आणून, शके १७१८ नळनाम संवत्सरे [यासालीं] सातान्याहून प्रधानपणाचीं वस्त्रें आणवून, मार्गशीर्ष शुद्ध ५ रविवारीं बारा घटका रात्रीं पेशवाईचीं वस्त्रें शिंदे यांनीं दिलीं. नंतर माघ वद्य ४ स एकवीस घटका रात्रीं वाड्यांत आले. दुसरे दिवशीं पंचमीस दाजी फडके यांची कन्या देऊन लग्नसमारंभ झाला. राज्य करूं लागले.

शके १७१९ पिंगल नाम संवत्सरे या सालीं मोरोबादादा यांनीं शिंदे यांजकडे राज्यकारण करून पौष शुद्ध १३ स नाना फडणीस यांस दौलतराव शिंदे यांनीं कैद करून नगरच्या किल्ल्यांत पाठविलें. शिंद्याचा कारभार सरजेराव घाटगे करूं लागले. शके १७२० कालयुक्त नाम संवत्सरे सालीं परशुराम भाऊ पुण्याहून निघाले व श्रावणमासीं सातारा परशुराम भाऊंनीं लुटला. मग तासगांवास आले. तों करवीरकर राजे यांनीं तासगांवचा वाडा परशुराम भाऊंचा जाळला. त्याजमुळें परशुरामपंत करवीरास वेढा देऊन बसले. पुढें तुकोजी बाबा होळकर सुभेदार हे वारले. त्या पुढें मल्हारराव व काशीराव होते. काशीराव व मल्हारराव असतां काशीराव होळकर यांस सरकारांतून वस्त्रें झालीं. तेव्हां काशीराव व मल्हारराव यांची चुरस वाढली.

---

७३. या वेळीं करवीरास संभाजी यानांवाचा राजा होता.

७४. इ. स. १७९७ त.

पुढें विठोजी होळकर फौज धरून धामधूम करूं लागले. त्यांचे चित्तांत कीं, सरदारी आपण करावी. मग त्यांस पुण्यास बोलावून आणविलें. त्यांस धरून हत्तीचे पायीं बांधून मारिलें. त्यांचा बंधु यशवंतराव होळकर तरवार बाहादूर येथून पळाला. आपला बंधु मारला तो दावा मनांत धरून खानदेशांत आला.

इकडे परशुराम भाऊ करवीरास वेढा देऊन बसले. शके १७२१ सिद्धार्थिनाम संवत्सरे भाद्रपद वद्य ४ स करवीरकर राजे व परशुराम भाऊ यांची लढाई सफेजंग होऊन लढाईत ते (परशुरामभाऊ) ठार पडले. शिद्याच्या बाया दौलतराव यांस बदलून पठाण मुजफरखां यांस सामील होऊन बाहेर पडल्या. त्या फौज धरून लुटीत चालल्या. वांई प्रांतांत दंगा करून वांई प्रांत बायांनीं लुटला. शिंद्यांनीं बहुत प्रयत्न केला. त्या सांपडल्या. तेच सालीं अमृतराव साहेब यांच्या लष्करावर जाऊन शिंदे यांनीं बायांचें निमित्य लावून रावसाहेब यांचे डेरे जाळले. सर्व प्रांतांत दंगा चालला.

इकडे ते सालीं पुण्यास विठोजी होळकर यांस बाजीराव यांनीं मारलें. काशीराव होळकर व मल्हारराव होळकर यांचा पेंच पडला सबब शिंदे यांणीं काशीराव यांचा पक्ष धरिला. मल्हारराव होळकर यांची व शिंदे यांची लढाई भांबवाड्याचे मुक्कामीं भाद्रपद वद्य ९ स होऊन मल्हारराव ठार पडले व लाख्या बारगीर ठार पडला. नंतर येशवंतराव होळकर हिंदुस्थानांतून फौज सुद्धां पुण्यांत आले. तेच सालीं टिपू सुलतान व इंग्रज यांची लढाई होऊन टिपू सुलतान ठार पडले. टिपूचें राज्य इंग्रजानें घेतलें. नाना फडणवीस शिंद्याचे कैदेंतून मुक्त होऊन पुण्यांत आले. ते शके १७२१ सिद्धार्थी नाम संवत्सरे [सालीं] फाल्गुन वद्य १४स पुण्यास मृत्यु पावले. शिंदे यांचा कारभारी सरजेराव घाडगे यानें शिंदे यांच्या दौलतींतील प्राचीन कारभारी बाळोबा दादा व धोंडोबा दादा व नारायणराव बक्षी यांसि शके १७२२ रौद्र नाम संवत्सरे वैशाखमासीं मारिलें. ज्येष्ठ वद्य ११ [रोजीं] नानाफडणीस यांचे मंडळीस धरून नानांचे वाड्यांत आरब होते याजकरितां बाजीराव साहेब यांनीं वाड्यास गोळे मारिले. श्रावणमासीं इंग्रजांची व धोंडजी वाघ याची लढाई होऊन इंग्रजांनीं धोंडजी वाघ मारलें. दौलतराव शिंदे अलिजा बहादर व बाजीराव यांचें वैमनस्य पडलें. ते आपले फौजेनिशीं हिंदुस्थानास चालले. जातांना अजिंठ्यास इंग्रजांची व शिंदे यांची लढाई झाली. शिंदे [यांनीं] निघोन हिंदुस्थानास जाऊन उज्जनीस छावणी केली. मागें एक कंपू पुण्यास शिंदे यांनीं ठेविला.

---

७५. इ. स. १८०० त.
७६. इ. स. १७९७ त.
७७. इ. स १७९९ त.
७८. इ. स. १८०० त.

यशवंतराव होळकर माळव्याहून फौजेसुद्धां पुण्यास आले. शके १७२४ आश्विन वद्य १४ स बाजीराव साहेब यांचा शिंदे यांचे कंपूसुद्धां होळकर यांशीं लढाई झाली. होळकर यांनीं पलटणें शिकस्त करून पुण्यावर मुक्काम केला. बाजीराव साहेब दरमजल पळून वसईस इंग्रजांचे आश्रयास गेले. होळकर व अमृतराव साहेब यांच्या भेटी झाल्या. उभयतांचे विचारें शहर गारद झालें. इंग्रज वल्ली* साहेब यांस चेनापटणाहून आणवून बाजीराव साहेब पुण्यास यावयास निघाले. होळकर पुण्याहून फाल्गुन व॥ ५ स निघोन हिंदुस्थानाकडे गेले. शके १७२५ रुधिरोद्गारी नाम संवत्सरे चैत्रमासीं बाजीराव साहेब व वल्ली इंग्रज पुण्यास दाखल झाले. आषाढमासीं सुरतेस होळकर गेले. नबाब निजामअल्ली श्रावणमासीं हैदराबादेस हक्क झाले. भाद्रपदमासीं व॥ १४ स नगरचा किल्ला शिंदे यांजकडून इंग्रजांनीं लढून घेतला. शके १७२६ रक्ताक्षी नाम संवत्सरे [सालीं] प्रांतांत दुष्काळ पडला. शेराची धारण झाली. अमृतराव साहेब गंगथडीस उपद्रव करून श्रीकाशीयात्रेस गेले. माघमासीं शिंदे यांनीं बाया हिंदुस्थानांत धरिल्या. वल्ली साहेब नागपुरास जाऊन, भोंसले यांशीं लढाई घेऊन, गायकवाड लुटून, तह करून माघारे पुण्यास येऊन, चेनापटणास गेले. यशवंतराव होळकर यांच्या व इंग्रजांच्या लढाया होऊन परस्परें तह ब्यास नदीचे कांठीं होऊन सलुख जाहला. यशवंतराव भानपुऱ्यास छावणीस आले.

बाजीराव साहेब प्राचीन चाल सोडून जुने सरदार व मुत्सदी वगैरे कुल अठरा कारखाने दूर करून नूतन चाल काढून वर्तणूक करूं लागले. बापू गोखले यांस कराडास प्रतिनिधि यांजवर पाठवून प्रतिनिधीस लढाई करून पुण्यास आणिलें. शके १७२८ त शाहू राजे सातारकर कैलासवासी झाले. त्यांस पुत्र तीन. पैकीं एक पुत्र वडील यांस शके १७३० या सालीं बाजीराव साहेब साताऱ्यास जाऊन सिंहासनावर बसवून त्यांस शाहू राजे यांचें नांव चालविलें.

प्रतापसिंह शके १७३०-१७६१ म्ह० इ० स० १८०८-१८३९.

शके १७३१ युवनाम संवत्सरे ते सालीं गंगाधर शास्त्री निसबत गाईकवाड पुण्याहून आषाढ मासीं बाजीराव साहेबांच्या स्वारीबरोबर पंढरपुरास गेले. तेथें मारले गेले. इंग्रजांनीं हा आरोप त्रिंबकजी डेंगळे ह्यावर ठेवून भाद्रपदमासीं वसंतगडाहून [त्यास] स्वाधीन करून घेतलें. यशवंतराव होळकर किल्ले भानपुऱ्यास कैलासवासी जाहले. पुढें शके १७३७ युवानाम ते सालीं होळकर

* हा Wellesley होय.
७९. मद्रास.

८०. इ. स. १८०३ त.
८१. इ. स. १८११ त.

यांचे कारभारी बाळाराम शेट यांजवर फितूर होऊन ते मारले गेले. भाद्रपदमासीं त्रिंबकजी डेंगळे सार्ष्टहून इंग्रजांचे कारागृहांतून पळाले. मुलखांत पेंढारी येऊन धामधूम करूं लागले. माघ व॥ १४ स पेंढारी कोंकणांत राजपुरीस जाऊन कोंकणपट्टी लुटून कल्याण प्रांतांतून माघारे पुण्यानजीक आले. तेथून नर्मदेकडे गेले. ते च सालीं इंग्रजांनीं नागपुरास पलटणें ठेवून चाकरी कायम नागपुरीं केली. बाजीराव यांनीं राज्याच्या बंदोबस्तास मुत्सद्दी व सरदार वगैरे फौजेनिशीं ठेविले. त्याचा तपशील:—

१ सदाशिव माणकेश्वर दिवाण. परंतु प्राचीन कथा करीत होते.

१ मुत्सद्दी रामचंद्र गोसांवी पैठणकर.

१ सरदार मनोहर गीर गोसावी. त्यांची फौज नेंगे गोसावी.

१ पलटणें व तोफखाना. रूपराम चौधरी गाडीवाला [यानें] फौज आठवड्याची ठेवावी. वरचेवर निरोप देत जावा.

येणें प्रमाणें राज्याचा बंदोबस्त करीत होते.

इकडे शके १७३९ ईश्वरनाम संवत्सरे वैशाख वद्य ८ गुरुवारीं कर्नल इस्मिथ व अलपिष्टण रसिडंट ह्यांनीं पुण्यास वेढा घालून त्रिंबकजी डेंगळे ह्यांनीं बंड केलें आहे ते स्वाधीन व्हावे याजकरितां अट घातली. नंतर सरकारांतून बाजीराव यांनीं त्रिंबकजीबद्दल रायगड व पुरंदर व सिंहगड हे किल्ले दरम्यान दिले. नंतर वेढा उठला. बाजीराव साहेब पंढरपुरास जाऊन माहुलीस आल्यापूर्वी पलटणच्या खर्चाकरितां फोटसाहेब यांनीं नवीन पलटणें तीन तयार करविलीं. त्यांस खर्चास सरकारांतून दरमहा जात होता. मालकम साहेब ही हिंदुस्थानांतून पुण्यास येऊन अलपिष्टण साहेब यांस घेऊन माहुलीस बाजीराव साहेब यांजकडे गेले. परस्परें भेटी होऊन सफाईचें बोलणें जाहलें. मालकम साहेब यांनीं बाजीराव साहेब यांस राज्याचे बंदोबस्ताविषयीं सांगोन हुशार रहावें म्हणून सांगितलें. नंतर निरोप घेऊन पुण्यास उभयतां आले. मागाहून बाजीराव साहेब ही आले. नंतर आषाढ शुद्ध १२ स इंग्रजांनीं पलटणचे खर्चास बोर घाटापासून यावत् गुजराथ तहत माळव्याचे झांप्या पर्यंत मुलूख कूल् सरकारांतून दिला व दक्षिणेस वाकनदीचे पलीकडे तुंगभद्रे पर्यंत मुलूख सरकारांतून फौजखर्चास दिला. व नर्मदाउत्तरतीरापासून तहत मुलूख सरकारी इतल्लयाचा होता त्याच्या सनदा इंग्रजांस दिल्या. गोविंदराव काळे बारामतीहून आणविले. त्यांस सल्ला विचारला कीं पुढें कसें करावें ? त्यांनीं चाल सांगितली कीं सध्या इंग्रजांशीं लढाई करूं नये. शिंदे होळकर यांजकडे नालबंदी पाठवून दोन्ही सरदार राजी करावे आणि इंग्रजांशीं

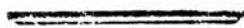
सल्ला करून मसलतीवर टाकावें. असें सांगून बारामतीस गेले. श्रीमंतांनीं व बापू गोखले वगैरे सरदारांनीं फौज जमा करून इंग्रजांशीं बिघाड केला. नंतर १७३९ आश्विन वद्य ११ स सरदार लोक [यांनीं] फौज सुद्धां इंग्रजांचे छावणी-वर हल्ला केला. इंग्रजांची छावणी लुटली. गणेशखिंडीवर लढाई सुरू जाहली. सायंकाळ पर्यंत लढाई होऊन उभयतां कायम राहिले. बाजीराव साहेब पर्वती-हून लष्करांत गारपिरावर आले.

इकडे नागपुरीं भोंसले यांची व इंग्रजांची लढाई होऊन इंग्रजांनीं भोंसले यांसि हस्तगत केलें. राज्य व दौलत घेऊन दुसरे भोंसले राज्यीं स्थापिले. इकडेस बाजीराव साहेब यांजकडील सरदार येरवड्याचे टेंकडी जवळ येऊन महांकाळी तोफ आणविली. नंतर लढाई सुरू झाली. सारे रात्र लढाई हो-ऊन गोसावी व आरब यांनीं मारगिरी बहुत केली. पोट साहेब बाजीराव साहेब यांजकडील. परंतु लढाईसमयीं पलटणांसुद्धां इंग्रजांस सामील होऊन लढाई करूं लागले. इतक्यांत श्रीमंत बाजीराव साहेब लष्करांतून आपले लष्करासुद्धां पळोन निघून सासवडास गेले. हें वर्तमान इंग्रजांस कळतांच पिछावर पलटणें पाठवून, अलपिष्टन व बाळाजी नारायण यांनीं मागें शहरांत येऊन, शके १७३९ कार्तिक शुद्ध ९ सोमवारीं सरकार वाड्या-वर आपला झेंडा लावून, शहरचा बंदोबस्त केला.

नंतर अलपिष्टन आपण कूच करून श्रीमंतांचे पिछावर गेले. श्रीमंत साताऱ्यास येऊन, महाराज प्रतापसिंह बंधूंसहवर्तमान आईसाहेबांसुद्धां समागमें घेऊन, पंढरपुराकडे गेले. पिच्छावर इंग्रज होतेच. तेथून उलटोन गंगाती-रास आले. पिच्छाडी इंग्रज होताच. तेथून उलटोन ब्राह्मणवाड्याचे घाटानें येऊन मुक्काम केला. तेथें बापू गोखले यांचे पुत्र कैलासवासी जहाले. तेथून कोरेगांवास आले. पिच्छाडी इंग्रज होताच. त्यांची व यांची लढाई झाली. नंतर तसेच पंढरपूरचे रोखें गेले. नातेंपोतें येथें श्रीमंतांचा मुक्काम होता. तेथें महाराजांकडे फितूर होऊन राजे महाराज आईसाहेबांसुद्धां इंग्रजांस सामील झाले. हें वर्तमान बापू गोखले यांसि कळल्यावर त्यांनीं आपलें पथक सुद्धां उलटोन इंग्रजांशीं लढाई केली. गोखले लढाईंत ठार पडले. बाजीराव निघोन बागलकोटाकडे गेले. तेथें ही पिच्छा इंग्रजांनीं केला. महाराज आई साहेबांसुद्धां साताऱ्याकडे रवाना केले आणि इंग्रजांनीं तमाम मुलुखांत ठाणीं बसवून किल्ले सर केले. अलपिष्टन साहेब [यांनीं] शके १७३९ माघ शुद्ध १५ मंगळवारीं सातारा किल्ला घेऊन बंदोबस्त केला. महाराजांस सिंहासनीं बसविलें. बाजीराव साहेब उलटोन गंगातीरास आले. तेथून

खानदेशांतून व वऱ्हाडांतून नागपूरचे रोखें गेले. तिकडून पलटणें आलीं. हें वर्तमान कळतांच माघारे फिरले. तेव्हां बऱ्हाणपूरचे रोखें आले. पिच्छाडीस पलटणें होतीं. नंतर बऱ्हाणपूर येथून निघून नर्मदेच्या कांठीं आले. नंतर मालकम साहेब माळव्यांतून जांबाचे घाटानें नर्मदेवर आले. तेथें बाजीराव साहेब व मालकम साहेब यांची उभयतांची सल्ला होऊन बाजीराव यांस आपले लष्करांत घेऊन आले. बरोबर श्रीमंत राजश्री चिमाजी आपा होते. ते इंग्रजांचे अनुमतें पुण्याकडे येऊन वसईस जाऊन राहिले. मालकम साहेब बाजीराव साहेब यांस घेऊन ब्रह्मवर्तास गेले. नंतर श्रीमंत चिमाजी आपा इंग्रजांचे विचारें श्रीवाराणसीस निघून गेले. एकूण अवल तागाईत अखेर पेशवाईची हकीगत जाहली. पेशव्यांचें राज्य व दौलत कूल इंग्रजानें घेतली. शके १७३९ कार्तिक शुद्ध ८ ता० शु० ९ सोमवार. बखर समाप्त झाली. ही बखरेची नक्कल गणपतराव गोविंद बर्वे यांचे बखरेवरून केली असे. शुद्धाशुद्ध असल्यास लावून वाचावी.

समाप्त.

असंगति—दोहा.

हेतु अनतहीं होत जहं काजु अनतहीं होइ ।
ताहि असंगति कहत हैं भूषन सुमति समोइ ॥ ५१ ॥

उदाहरण—कवित्त.

महाराज सिवराज चढत तुरंगपर ग्रीवा जात नैकर गनीम अतिवलकी ।
भूषन चलत सरजाकी सेन भूमिपर छाती दरकाति खरी अखिल खलनकी ॥
कियो दौरि घाऊ अमीरन उमरावपर गई कटि नाक सगरेई दिल्लीदलकी ।
सूरति जराई कीनो दाहु पातसाह उर स्याही जाय सब पातसाही मुख झलकी ८२

विषम—दोहा.

कहां बात यह कहां वह यों जब करत बखान ।
ताहि विषम भूषन कहत भूषन सुकवि सुजान ॥ ५२ ॥

उदाहरण—सवैया.

जावलि वार सिंगारपुरी औजवारिको रामके नैरिको गाजी ।
भूषन भौसिला भूपति न्है सब मारियो दूरि किये जिमि पाजी ॥
वैर कियो सरजासों खवासखां क्यौं डरसैन बिजैपुर वाजी ।
वापुरो एदिलसाहि कहां कहां दिल्लीको दावनगीर सिवाजी ॥ ८३ ॥

सवैया.

लै परनालौ सिवा सरजा करनाटक लौं सब देस बिगूचे ।
वैरिनके भगे बालकवृंद भनैं कवि भूषन दूरि पहूंचे ॥
नांघत नांघत घोर घने वन हारि परे यों कटे मनो कूंचे ।
राजकुमार कहां सुकुमार कहां विकरार पहार वे ऊंचे ॥ ८४ ॥

सम—दोहा.

जहां दुहूं अनुरूपको करियै उचित बखान ।
सम भूषन तासों कहत भूषन सकल सुजान ॥ ५३ ॥

उदाहरण—सवैया.

पंजहजारिन वीचखराकिय मैं उसका कछु भेद न पाया ।
भूषन यों कहि औरंगजेब उजीरनिसौं सुहिसावु रिसाया ॥
कंमरकीन कटारि दई इसलाममैं गोसलखान वचाया ।
जोर सिवा करता अनरथ्य भली हुइ हथ्य हथ्यार न आया ॥ ८५ ॥

दोहा.

कछु न भयो के तो ठयो हार्‍यों सकल सिपाह ।
भली करै सिवराजसो औरंग करै सलाह ॥ ८६ ॥

विचित्र—दोहा.

जहां कहत है जतन फल चित्त चाहि विपरीत ।
भूषन ताहि विचित्र कहि वरनत सुकवि सुप्रीत ॥ ५४ ॥

उदाहरण—दोहा.

तैं जैसिंह हि गढ दए सिवसरजा जस हेत ।
लीन्हेकैयौ वरसमैं वार न लाई देत ॥ ८७ ॥

प्रहर्षण—दोहा.

जहं मन वांछित अर्थ तैं प्रापति कछु अधिकाइ ।
ताहि प्रहर्षन कहत हैं भूषन जे कविराई ॥ ५५ ॥

उदाहरण—कवित्त.

साहितनै सरजाकी कीरति सों चार्‍यों ओर चांदनी वितान छिति छोर छाइयतु है ।
भूषन भनत ऐसो भूपति भौसिलाको है जाके द्वार भिछुक सदाई भाइयतु हैं ॥
महादानी सिवाजी खुमानजी जहानपर दानके प्रमान जाके यों गनाइयतु है ।
रजतुकी हौंस किए हेम पाइयतु जासों हयनिकी होस किये हाथी पाइयतु है ८८

विषादन—दोहा.

जहं चितु चाहे अरथको उपजे काज विरुद्ध ।
ताहि विषादन कहत है भूषन बुद्ध विबुद्ध ॥ ५६ ॥

उदाहरण--सवैया.

दारेहि मारि मुरादको बांधि कै संगर साह सुजा विचलाए ।
भूषन कैवसि दिल्लिकि दौलति और उदेस घने अपनाए ॥
बैर कियो सरजा सिवसों यक औरंगके न भये मन भाए ।
फौज पठाइ हुती गढ लेनको गांठिहुके गढकोट गंवाए ॥ ८९ ॥

दोहा.

महाराज सिवराज तुव वैरी तजि रस रुद्र ।
वचिवेको सागरतिरे बूडे सोकसमुद्र ॥ ९० ॥

अधिक—दोहा.

जहां बडे आधार ते वरनत बढि आधेय ।
ताहि अधिक भूषन कहत जानि सुगाहप्रमेय ॥ ५७ ॥

उदाहरण—दोहा.

सिव सरजा तुव हाथको नहिं बखान करि जान ।
जाको वासी सुजसु सब त्रिभुवनमें न समान ॥ ९१ ॥

अन्योन्य—दोहा.

अन्योन्या उपकार जहं यह वर्णन ठहराइ ।
ताहि अन्योन्या कहत हैं अलंकार कविराइ ॥ ५८ ॥

उदाहरण—सवैया.

तो करसों छिति छाजत दान है दान हु सो अति तो कर छाजे ।
तै हि गुनीकि बढाइ सजै अरु तेरि बढाइ गुनी सब साजैं ॥
भूषन तोहि सौं राजु विराजतु राजसो तूं सिवराज विराजे ।
तो बलसो गढकोट गजै अरु तू गढकोटनिके बल गाजै ॥ ९२ ॥

विशेष—दोहा.

बरनत है आधेयको जहं बिन हूं आधार ।
ताहि विसेष बखांनि हीं भूषन कवि सिरदार ॥ ५९ ॥

उदाहरण—दोहा.

सिव सरजासो जंग जुरि चंद्रावतरजवंत ।
राउ अमरगो अमरपुर समर रहो रजतंत ॥ ९३ ॥

व्याघात—दोहा.

और काज करता जहां करै और ई काज ।
ताहि कहत व्याघात है भूषन कवि सिरताज ॥ ६० ॥

उदाहरण—सवैया.

ब्रह्म रचै पुरुषोत्तम पोषत संकर सृष्टिसंघारन हारे ।
तूं हरिको अवतारु सिवा नृप काजसवारि सबै हरिवारे ॥
भूषनयों अवनी जवनी कहैं कोउ कहै सरजासों हहारे ।
तूं सब को प्रतिपालन हार विचारे भतारन मारि हमारे ॥ ९४ ॥

गुंफ—दोहा.

पूरुब पूरुब हेतु कै उत्तर उत्तर हेत ।
या विधि धारा बरन कवि गुंफ कहत वानेत ॥ ६१ ॥

उदाहरण—सवैया.

संकरकी किरपा सरजापर जोर बढी कवि भूषन गाई ।
ता किरपासौं सुबुद्धि बढी भुव भौंसिला साहितनैकी सवाई ॥

रोज सुबुद्धिसौं दान बढ्यौ अरु दानसौं पुन्यसमूह सदाई ।
पुन्यसों बाढ्यो सिवाजि खुमान खुमानसो बाढि जहांनभलाई ॥९५॥

दोहा.

सुजसु दान अरु दान धन धन उपजै किरवान ।
सो जगमैं जाहिर करी सरजा सिवा खुमान ॥ ९६ ॥

एकावली—दोहा.

प्रथम वरनि जहं छोडिये जहां अरथकी पांति ।
वरनत एकावलि अहै कवि भूषन यहिं भांति ॥ ६२ ॥

उदाहरण—हरिगीत.

तिहु भुवनमें भूषन भनै नरलोक पुन्यकी साजमैं ।
नरलोकमैं तीरथ लसैं महि तीरथोंकी समाजमैं ॥
महिमा बडी महिमैं भली महिमैं महारजलाजमैं ।
रजलाज राजति आजु है महराज श्रीसिवराजमैं ॥ ९७ ॥

मालादीपक और सार—दोहा.

दीपक एकावलि मिले मालादीपक होइ ।
उत्तर उत्तर उतकरष सार कहत हैं सोइ ॥ ६३ ॥

उदाहरण दीपकका—कवित्त.

मन कवि भूषनको सिवकी भगति जीत्यो सिवकी भगत जीती साधुजन सयानै ।
साधुजन जीते या कठिन कलिकाल कलिकाल जीते महावीर राजनि महिमानै ॥
जगतमे जीते महावीर महाराजनि ते महाराज बावन हू पातसाहि ले बांनै ।
पातसाहि बावनौ दिल्लीके पातसाहि दिल्लीपातसाहि हिंदुपति पातसाहि सिवानै ॥ ९८ ॥

उदाहरण सारका—सवैया.

आदि बडी रचना है बिरंचिकि जामै रह्यो रचि जीव जडो है ।
ता रचनामैं सुजीव बडो अति काहे ते ता उर ग्यान गडो है ॥
जीवनिमैं नरलोग बडो कवि भूषन भाषत पैज अडो है ।
है नरलोगमैं राज बडे सब राजनिमैं सिवराज बडो है ॥ ९९ ॥

यथासंख्य—दोहा.

क्रमसौं कहि तिनके अरथ क्रमसौं बहुरि मिलाइ ।
यथासंख्य तासो कहत भूषन जे कविराइ ॥ ६४ ॥

उदाहरण—कवित्त.

जेई चही तेई गही सरजा सिवाजी देस सवै दले दुवन हते वडे उरके ।
भूषन भनत भौंसिलासो अव सनमुख कोऊ ना लरैया है धरैया धीर धुरके ॥
अफजलखान रुसमैं जमान फत्तेखान कूटे लूटे जूटे जे वजीर बीजापुरके ।
अमर सुजान मोहकम बहलोलखान खांडे छांडे डांडे उमराय दिलीपुरके
॥ १०० ॥

पर्याय—दोहा.

जहां अनेकनिमैं रहे अस्थिरह्वै करि एक ।
ताहि कहत परजाय है भूषन सुकवि विवेक ॥ ६५ ॥

उदाहरण—दोहा.

जीति रही अवरंगमैं सबै छत्रपति छांडि ।
तजि ताहूको अव रही सिव सरजा कर मांडि ॥ १०१ ॥

कवित्त.

कोटगडदैकै माल मुलकमै बीजापुरी गोलकुंडावारो पीछे ही को सरकतु है ।
भूषन भनत भौंसिला भुवाल भुजबल रेवाहीकै पार अवरंग हरकतु है ॥
पेसकसे भेजत इरान फिरंगानपति उनहू को उर याकी धाक धरकतु है ।
साहितनै सिवाजी खुमान या जहांनपर कौने पातसाहके न हियै खरकतु है
॥ १०२ ॥

परिवृत्ति—दोहा.

एक वातको दै जहां आन वात को लेत ।
ताहि कहत परिवृत्ति है भूषन सुकवि सुचेत ॥ ६६ ॥

उदाहरण—कवित्त.

दच्छिनधरन धीरधरन खुमान गढ लेत गढ धरनिसों धरमु दुवारु दै ।
साहि नरनाहको सपूत महाबाहु लेत मुलुक महान छोनिसाहिनको मारु दै ॥
संगरमैं सरजा सिवाजी अरिसैनानिको सारु हरि लेत हिंदवान सरसारु दै ।
भूषन भौंसिला जय जसके पहार लेत हरजूको हारु हरगनको अहार दै ॥१०३॥

परिसंख्य—दोहा.

अनत वरजि कछु वस्तु जहं वरनत एक हि ठौर ।
ताहि कहत परिसंख्य है भूषन कवि दिल दौर ॥ ६७ ॥

उदाहरण—कवित्त.

अतिमतवारे जहां द्विरदै निहारियतु जहां तुरंगनमै ही चंचलाई परकीति है।
भूषन भनत जहां पर लगैं बाननिमैं कोकपछिनिहीं मांह विछुरन रीति है॥
गुनिगन चोर जहां एक चितहीके लोक बंधै जह एक सरजाकी गुनप्रीति है।
कंपु कदलीमै बैरु वृक्ष बदलीमै सिवराज अदलीके राजमै यों राजनीति है १०४

विकल्प—दोहा.

कै यह कै वह कीजियें जहं कहनाअति होइ।
ताहि विकल्प बखान हीं भूषन कवि सब कोइ॥ ६८॥

उदाहरण—सवैया.

मोरग नाहुकि जाहु कुमांउ सिरीनगरै हु कबित्त बनायै।
बांधव जाहुकि जाहु अमेरकि जोधपुरैकि चितोर हि धायै॥
जाहु कुतुब्बकि ऐदलपैकि दिलीसहुकि मिजाहु बुलायै।
भूषन गाइ फिरी महिमै बनि है चित चाह सिवाहि रिझायै॥ १०५॥

सवैया.

देसनि देसनि नारि नरेसनि भूषन यो सिख देहि दयासों।
मंगन हो मन दंत गहौ तिन कंत तुम्हे हैं अनंत महासों॥
कोट गहौ कि गहौ वन औटकि फौजकि जोट सहौ प्रभुतासों।
और करो किन कोट कराह सलाह विना बचि हौ न सिवा सों १०६

समाधि—दोहा.

और हेतु मिलि करि जहां होत सुकर अति काज।
ताहि समाधि बखान हीं भूषन जे कविराज॥ ६९॥

उदाहरण—सवैया.

वैद किंयो सिव चाहतु हो तबलौं अरि वाह्यो कटार कठेल्यो।
यों हि मलेच्छ हि छोडे नही सरजा मन तापर रोसमे पैल्यो॥
भूषन क्यों अफजल्ल बचै अटपाउके सिंहको पांउ उमेल्यो।
बीछुके घाय धौं क्योंइ धरक है तौलगि धाय धराधर बेल्यो॥ १०७॥

समुच्चय—दोहा.

एक बारगी भयो जहां बहुत जानिको जह बंध।
ताहि समुच्चय कहत ह भूषन देखि प्रबंध॥ ७०॥

उदाहरण—सवैया.

मांगि पठायो सिवा कछु दे सु उजीर अजाननि बोल गहे ना ।
दौरि लियो सरजा परनालौं यों भूषन जो दिन दोउ लगे ना ॥
धांकसो खाक बिजैपुर भो मुख आइगो खान खवासके फेना ।
भै भरकी करकी हरकी धरकी उर एदिलसाहिकि सेना ॥ १०८ ॥

दोहा.

वस्तु अनेकनिको जहां बरनत एक हि ठौर ।
ताही समुच्चय कहत है कोऊ कवि सिरमोर ॥ ७१ ॥

उदाहरण—सवैया.

सुंदरता गुरुता प्रभुता भनि भूषन होति है आदर जा में ।
सज्जनता औ दयालुता दीनता कोमलता झलकै परजामैं ॥
दान कृपान हु को करिबो करिबो अभैदानहुको बरजामै ।
साहिनसों रन टेक विवेक इते गुन एक सिवा सरजामैं ॥ १०९ ॥

प्रत्यनीक—दोहा.

जहां जोरावर सत्रुके पच्छी पै करे जोर ।
प्रत्यनीक तासों कहत भूषन बुद्धि अमोर ॥ ७२ ॥

उदाहरण—सवैया.

लाज धरौं सिवाजीसों लरौं सब सैयद मीर पठान पठाइके ।
भूषन वै गढ कोट तिहारे यहां तुम क्यौं भट तोरे रिसाइके ॥
हिंदुनकी पति सो न वसाति सतावत हिंदु गरीबन आइके ।
लीजे कलंक न दिल्लिके बालम आलम आलमगीर कहाइकैं ॥११०॥

अर्थापत्ति—दोहा.

वह जीत्यो तौ यह कहा यो कहनावति होइ ।
अर्थापत्ति वखानहीं ताहि सयाने लोइ ॥ ७३ ॥

उदाहरण—कवित्त.

शयनमैं साहिनको सुंदरी सिखावै ऐसें सरजासों वैरजनिकरौ महाबली है ।
पेसकसे भेजत विलाइति पु त काल सुनिकै जिहाजानि ह्वै करनाट चली है ॥
भूषन भनत गढ कोट माल मुलक दै सिवासौं सलाह राखिये तौ वात भली है ।
नाहि देत दंड तुम डरिकै अखंड सोई दिल्ली दल मली तौ तिहारी कहा चली है ॥ १११ ॥

काव्यलिंग—दोहा.

है डिढाइवे जो अरथ ताको करत डिढाउ ।
काव्यलिंग तासों कहत भूषन जे कविराउ ॥ ७४ ॥

उदाहरण—कवित्त.

साहिति लै जीतिए विलाइतिको साहि कीजै वलक विलाइतिके बंदि अरिडावरे ।
भूषन भनत कीजै उत्तरी भुवाल वस पूरवको लीजिये रसाल गजछाव रे ॥
दच्छिनके नाह सो सिपाह निज बैरु करि अवरंग साहि जू कहाइये न बावरे ।
कैसे सिवा मनु गढ देत अवरंगै गढ गाढे गढपती गढ लीनें और रावरे ॥११२

अर्थांतरन्यास—दोहा.

कह्यो अरथ ताही लियें वहइ अरथ जहं होइ ।
अरथअंतरन्यास सो भूषन कहि सब कोइ ॥ ७५ ॥

उदाहरण—सवैया.

साहितनैं सरजा समरथ्थ करी करनी धरनीपर नीकी ।
भूलिगे भोजसे बिक्रमसे औ भई बलि बैनकि कीरति फीकी ॥
भूषन भिच्छुक भूप भये भलि भीख लै केवल भौंसिलाहीकी ।
नैंकहि रीझ धनेस करे लखि ऐसि ये रीति सदा सिवजीकी ॥११३॥

प्रौढोक्ति—दोहा.

जहं उतकरष अहेतुको वरनत है करि हेत ।
प्रौढउकति तासों कहत भूषन कवि बिरदैत ॥ ७६ ॥

उदाहरण—कवित्त.

मानसरवासी हंस वसन समान होत चंदनसो घस्यो घनसारो न धरी कहै ।
नारदकी सारदकी हांसी मैं कहांसी सम सरदकी सुरसरी कौन पुंडरीक है ॥
भूषन भनत छक्यौ छीरधिमै वोह लेत फेनलपटानो ऐरावतको करी कहै ।
कैलासमैं ईस ईससीस रजनीस यही अवनीस सिवाके न जसको सरीक है ११४

संभावना—दोहा.

जो यों होइ तौ होइयों यह संभावना होइ ।
ताहि कहत संभावना भूषन कवि सव कोइ ॥ ७७ ॥

उदाहरण—कवित्त.

लोमास की ऐसी आयु होइ कौनऊ उपाउ तापर कवच जो करन वारो धरिये ।
तापर जोहु जिए सहसबाहु तापर सहसगुन साहस जो भीम हूते करिये ॥

सूचना.

(१.) सन १८७८ पासून तों सन १८८७ अखेर पर्यंत ज्यांस अंक पाहिजे असतील त्यांणीं दर सालचे १२ अंकास ५ रु० ५ आणे प्रमाणें आम्हांकडे किंमत पाठविली असतां त्यांजकडे रवाना होतील. फुटकळ अंकास ०८०६ पाठविले असतां अंक रवाना होतील.

(२.) वर्गणी खालीं लिहिले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आम्हांस पोंचेल.

रा. रा. श्रीधर गणेश जिन्सीवाले एम. ए. प्रोफेसर....मुंबई.
" " कृष्णाजी महादेव जोगळेकर एम. ए. असिस्टंट डायरेक्टर पब्लिक इन्स्ट्रक्शन ....बडोदा.
" " जनार्दन बाळाजी मोडक बी. ए. हायस्कूल..ठाणें.
" " सावळाराम माधव नायब सायेर ....इंदूर.
" " अनंत रामचंद्र चांफेकर अ. मा. सिटिस्कूल.नागपूर.
" " वामन दाजी ओक हेड० मा०.........संबळपूर.
" " विष्णु रघुनाथ नातू एल्. एल्. बी. ...... बेळगांव.
" " गंगाधर पांडुरंग गद्रे अ. मा. हायस्कूल. कोल्हापूर.
" " परशुराम भिकाजी भाटवे वकील ....रत्नागिरी.
" " विष्णु मोरेश्वर महाजनी, एम. ए. .....उमरावती.
" " अण्णाजी रामचंद्र आत्रे हे. मा. हायस्कूल ..मिरज.
" " गोविंद रामचंद्र केळकर इंग्लिश मास्तर ....वसई.

(३.) हें पुस्तक सर्वांस घेण्यास सुलभ पडावें म्हणून याची किंमत वर्षास आगाऊ ४ रुपये ट. ह. ०६. मागाहून ५ रुपये ०८. आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्यांचे आंत समजावी. पोष्टाचीं तिकिटें पाठविणें झाल्यास तीं अर्धा आणा किंमतीचीं असावीं व रुपयास ०८६ प्रमाणें वर्तावळा पाठवावा.

(४.) ह्या पुस्तकासंबंधानें पत्रव्यवहार, मनिआर्डरी वगैरेचा करणें तोः-काव्येतिहास-संग्रह व्यवस्थापक ठाणें ह्या पत्त्यावर करावा.